

Sosyal ve Ekonomik Etkileri Bağlamında Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği

■ Nazan Lila

İslami Sosyal Finans Raporu 5

Sosyal ve Ekonomik Etkileri Bağlamında Osmanlı Vakıflarının Tüzel Kişiliği

Nazan Lila

Yayın Kurulu

Taha Eğri
Zeyneb Hafsa Orhan
Hamdi Çilingir
Mustafa Çalışır

Tasarım

Seyfullah Bayram

İLKE Vakfı, toplumsal meselelerle ilgili bilgi, politika ve strateji üreten, karar alıcılara yol gösterecek araştırmalar yapan ve gelecek için gerekli birikimin oluşmasına katkı sağlayan bir sivil toplum kuruluşudur.

Bu Araştırma Raporu İslam İktisadi Araştırma Merkezi (İKAM) tarafından hazırlanmıştır. İKAM, yeni bir iktisadi düşüncenin külli bir şekilde inşası için yetkin fikir ve teorilerin üretilmesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

İslam Ekonomisi ve Finansı alanında nitelikli insan kaynağı yetiştirmek, teorik ve uygulamaya yönelik araştırmalar yapmak amacıyla 2014 yılında kurulan İSEFAM'ın öncelikli amacı; bu alana dair ilgili kavramların tarihini ve güncel durumunu araştırmak, geleceğe ilişkin analizler yapmak, eğitim ve proje gibi proaktif çalışmalar yürüterek bu alanda toplum bilincinin olgunlaşması ve yaygınlaşması için gerekli faaliyetleri yürütmektir.

Adres: Aziz Mahmut Hüdayi Mah. Türbe Kapısı Sk. No: 13 Üsküdar/ İstanbul Telefon: +90 216 532 63 70 E-posta: bilgi@ikam.org.tr Web: ikam.org.tr

© Tüm hakları saklıdır. İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nın yazılı izni olmadan bu eserin hiçbir kısmı elektronik ya da mekanik yollarla çoğaltılamaz. Yazıda belirtilen görüşler yazara aittir ve İLKE İlim Kültür Eğitim Vakfı'nı bağlamaz.

ÖZET

Klasik dönemde İslam dünyasında tesis edilmiş vakıfların tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı ve vakıflarda tüzel kişilik unsurlarının sosyoekonomik alana etkisi meselesi, literatürde çokça tartışılan önemli meselelerden biridir. Bununla birlikte söz konusu meselenin yeterince aydınlatılabildiğini söylemek mümkün değildir. Çalışmanın amacı, klasik dönem İslam vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olup olmadığını tespit etmek ve tüzel kişilik unsurlarının, ilgili dönemin sosyal ve ekonomik hayatına etkisini ortaya koymaktır. Günümüz medeni hukuku esas alınarak belirlenmiş olan tüzel kişilik özelliklerinden sürekli amaç, örgütlenme ve hukuk tarafından tanınma unsurlarının İslami vakıflarda bulunduğunu net bir şekilde söylemek mümkündür. Bununla birlikte temel bir tüzel kişilik özelliği olarak kabul edilen iradi bağımsızlık unsurunun, vakıflarda diğer unsurlara nispeten daha zayıf kaldığı görülmektedir. Bu çıkarımın dayanağı, İslam vakıf hukukundaki vakıf kurucusuna geniş yetkiler tanıyan hükümlerdir. Genel bir ifadeyle söylemek gerekirse İslam vakıf hukukunda tüzel kişiliğin tüm unsurlarıyla tam olarak mevcut olduğunu söylemek mümkün değilse de vakıfların işleyişi itibarıyla tüzel kişiliğe çok yaklaşıldığı rahatlıkla söylenebilir. Vakıf tüzel kişiliğinin sosyo-ekonomik etkisi, çalışmada Osmanlı Devleti temelinde değerlendirilmiştir. Osmanlı özelinde ele alındığında, XIX. yüzyıl başlarına kadarki klasik dönemde vakıfların önemli sosyal ve ekonomik işlevler icra ettikleri görülmektedir. Bu bağlamda ilgili dönemde sağlık, eğitim, altyapı, bayındırlık ve belediyeçilik gibi önemli kamu hizmetleri vakıflar eliyle yürütülmüştür. Söz konusu hizmetlerin asırlar boyu kesintisiz şekilde sağlanabilmesi, vakıfların sahip oldukları tüzel kişilik unsurları – diğer bir ifadeyle otonomileri – sayesinde mümkün olmuştur. Ayrıca vakıflar, belirli finansal sıkıntıların üstesinden gelme noktasında da önemli bir rol oynamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Vakıf, Tüzel kişilik, Osmanlı Devleti, İrade bağımsızlığı

ABSTRACT

The issue of whether the Islamic foundations have legal personality and the effect of legal personality elements in foundations on the socio-economic field is one of the important issues that are widely discussed in the literature. However, it is not possible to say that the issue has been sufficiently clarified. The aim of the study is to determine whether the Islamic foundations have legal personality and to reveal the effects of legal personality elements on the social and economic life of the relevant period. It is possible to say that the elements of permanent purpose, organization and recognition by law are existing in Islamic foundations. However, it is seen that the independence of will, which is accepted as a fundamental legal personality feature, is relatively weak in foundations compared to other elements. The basis of this inference is the rules that give broad powers to the founder of the waqf. To put it in general terms, although it is not possible to say that legal personality is fully existing in Islamic foundation law with all its elements, it can easily be said that it is very close to legal personality in terms of the functioning of foundations. The socio-economic impact of the foundation's legal personality has been evaluated on the basis of the Ottoman State. It is seen that foundations performed important social and economic functions in the classical period until the beginning of the 19th century. In this context, in the relevant period, important public services such as health, education, infrastructure, public works and municipality were carried out by foundations. The uninterrupted supply of these services for centuries has been possible thanks to the legal personality elements of foundations – in other words, their autonomy. Foundations have also played an important role in overcoming certain financial difficulties.

Keywords: Foundation, legal personality, Ottoman State, independence of will

YAZAR HAKKINDA

Nazan Lila, lisans eğitimini 2016 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamlamıştır. Aynı yıl Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başlamıştır. Burada yaklaşık bir yıl görev yaptıktan sonra 2017 yılında Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi'ne (İSEFAM) geçiş yapmıştır. Marmara Üniversitesi'nde başladığı yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi'nde 2018 yılında İslam hukuku alanında tamamlamıştır. Hâlen Sakarya Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmakta ve İslam ekonomisi alanında doktora eğitimine devam etmektedir.

ORCID: 0000-0003-4858-233X

Giriş

Tüzel kişilik, belirli özelliklere sahip şahıs ve mal topluluklarının hukuki anlamda gerçek kişilere benzer şekilde muamele görmesi olarak tanımlanabilecek bir kavramdır. Bir mal topluluğu olması hasebiyle, vakıfların tüzel kişiliği de tarihsel ve güncel anlamda tartışılmaktadır. Bu kapsamda İslam dünyasında tarihten günümüze varlık göstermiş vakıf kurumunun tüzel kişiliği meselesi, üzerinde mesai harcanan önemli meselelerden biridir. Bazı araştırmacılar, vakfın tüzel kişiliği konusunu Batı ile mukayeseli olarak ele almakta ve tüzel kişiliğin Batı’da ortaya çıktığı şekliyle İslam dünyasında bulunmadığını ifade etmektedirler. Buna mukabil, özellikle vakıf kurumu özelinde İslam dünyasında tüzel kişiliğin mevcut olduğu görüşünü savunan araştırmacılar da mevcuttur. Dolayısıyla İslam dünyasında teşekkül etmiş olan vakıfların tüzel kişiliği meselesinin, literatürde çokça tartışılan meselelerden olduğu görülmektedir. Bu bağlamda “İslam tarihinde vakıfların tüzel kişiliği var mıydı? Yoksa da tüzel kişilik kavramına ne kadar yaklaşılmıştı? Tüzel kişiliğin varlığı veya yokluğunun ekonomik etkileri söz konusu muydu?” gibi tüzel kişilik ve ekonomik etkilerine dair soruların net bir şekilde cevaplanmış olduğunu söylemek güçtür.

Çalışmada vakıf hukukuna dair temel eserler, Osmanlı Devleti vakıflarını ve bunların sosyoekonomik hayata etkisini ele alan araştırmalar ve konuya dair kaleme alınmış güncel kaynaklar ışığında söz konusu soruların cevapları aranacaktır. Bu çerçevede çalışmanın konusu, klasik dönem İslam vakıflarının tüzel kişiliği haiz olup olmadığı meselesinin ve vakfın tüzel kişiliğe sahip olmasının – veya olmamasının – ekonomik etkilerinin incelenmesidir. Vakıftaki tüzel kişilik unsurunun ekonomik gelişmeyi – büyüme ve kalkınma bağlamında – ne şekilde etkilediği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda vakfın, kurucusu veya yöneticisinden müstakil bir şahsiyete sahip olup olmadığı meselesi ele alınmıştır. Çalışmanın kapsamı, modern dönem öncesi İslam dünyasında varlık göstermiş vakıflar ile sınırlıdır. Klasik dönemin vakıf tüzel kişiliği açısından değerlendirilmesinde de, dönemsel olarak günümüze yakınlığı ve yeterli derecede kaynak bulunması sebebiyle Osmanlı Devleti dönemi tercih edilmiştir.

Çalışmanın ilk kısmında tüzel kişilik kavramı Türk Medeni Kanunu bağlamında ele alınmıştır. Bu çerçevede tüzel kişiliğin tanımı, çeşitleri, ayırıcı özellikleri ile tüzel kişilik tesis etme yollarına dair hukukumuzda yer alan hükümler üzerinde durulmuştur. Akabinde vakıf-tüzel kişilik ilişkisine değinilmiş olup vakıfta tüzel kişiliğe dair ileri sürülen görüşler ele alınarak söz konusu görüşlerin değerlendirmesi yapılmıştır. Buna ilave olarak klasik dönem vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı meselesi ayrıntılı olarak incelenmiştir. Pozitif hukukta tüzel kişiliğin ayırıcı özellikleri olarak tespit edilen dört temel kriter çerçevesinde vakıfların tüzel kişiliği değerlendirilmiştir. Söz konusu kriterlerin İslam vakıf hukuku eserlerinde mevcut olup olmadığı, yahut hangi açıdan ve ne derece mevcut olduğu meselesi ele alınmıştır. Bu kısımdaki inceleme, farklı vakıf türleri göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında, vakıfta tüzel kişiliğin sosyo-ekonomik etkileri üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede klasik dönem vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olmasının – ya da olmamasının – ekonomik gelişmişlik yahut geri kalmışlık üzerinde bir tesirinin olup olmadığı meselesi irdelenmiştir.

Literatür Değerlendirmesi

İlgili literatür incelendiğinde, tüzel kişiliği kavramsal olarak yahut İslam hukuku açısından ele alan pek çok çalışmanın olduğu görülmektedir. Ayrıca İslam'da vakıfların tarihsel ve hukuki boyutu ile sosyoekonomik etkilerine değinen çalışmalar da mevcuttur. Bununla birlikte literatürde, klasik dönem vakıflarının tüzel kişiliği ile ilgili doyurucu çalışmaların sayısının az olduğu ve bu tarz çalışmaların son dönemde yapılmaya başladığı görülmektedir. Bu kısımda öncelikle tüzel kişilik kavramını ele alan belli başlı çalışmalara, akabinde ise klasik dönem vakıflarında tüzel kişiliği ve bunların sosyoekonomik etkilerini tartışan temel çalışmalara yer verilecektir.

Tüzel kişilerin kişilik hakları ile ilgili çalışmasında Taşkın (1991), tüzel kişilerin kişilik haklarının korunmasına yönelik düzenlemeleri ele almaktadır. Bu bağlamda çalışmasına tüzel kişilik kavramının tanımıyla giriş yapan yazar, mal varlığı yönünden ve kişilik hakları yönünden tüzel kişilerin sahip olacağı hakları ilgili düzenlemeler çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu kapsamda tüzel kişilerin kişilik haklarını korumaya yönelik açılacak davalara ve özellikle manevi tazminat davasının mahiyetine değinmektedir (Taşkın 1991).

Literatürde tüzel kişilerin kişilik hakları yanında ehliyet yönünden durumlarını ele alan çalışmalar da mevcuttur. Ergün (2009) çalışmasında medeni hukuk tüzel kişilerinin ehliyet durumunu incelemektedir. Bu çerçevede, kâr amacı gütmeyen tüzel kişilerden dernek ve vakıfların hak ve fiil ehliyetini kazanma ve kullanma süreçlerini ele almaktadır. Hak ehliyetinin tüzel kişilerde kişiliğin kazanılmasıyla, fiil ehliyetinin ise kanunda öngörülen organlara sahip olmakla başladığını ifade etmektedir. Buna ilave olarak tüzel kişilerin cezai sorumluluğuna ve bu sorumluluğun Türk hukukunda düzenleniş biçimine değinmektedir.

Güvel (2020), Roma hukukunda tüzel kişiliğe dair çalışmasında, Roma İmparatorluğu'nda kavramsal ve uygulama açısından tüzel kişiliğin bulunup bulunmadığını araştırmaktadır. Bu bağlamda Roma devletinin ileri dönemlerinde kişi topluluklarının tüzel kişiliğinin kabul edildiğini, mal topluluğu niteliğinde olan vakıfların ise daha geç bir dönemde tüzel kişilik kazandığını belirtmektedir. Tüzel kişi kavramının başlangıcını ise imparatorluk dönemine götürmektedir.

Tüzel kişiliğin kavramsal yönünü ve Türk hukukuna giriş sürecini ele alan çalışmalar, araştırmamız açısından özellikle önemlidir. Tüzel kişiliğin ortaya çıkışı ve gelişimini tarihsel olarak inceleyen Kayabaş (2017), kavramsal olarak tüzel kişiliğin Batı hukukunda ortaya çıkışını kapsamlı bir biçimde değerlendirmektedir. Batı özelinde tüzel kişiliğin Roma ve Avrupa hukukunda geçirdiği tarihsel serüveni ele alan yazar, modernleşme süreci ve Fransız Devrimi ile birlikte tüzel kişilik kavramının Türk hukukuna girişine de değinmektedir.

İslam hukukunda tüzel kişilik konusunu müstakil bir çalışma olarak kaleme alan Çırak (2001), İslam hukukunda tüzel kişiliğin bulunup bulunmadığına dair görüşlere ve tüzel kişiliğe delalet eden hükümlere değinmektedir. Bu bağlamda vakıfları da özel hukuk tüzel kişiliğinin varlığına delalet edebilecek müesseseler arasında zikretmektedir. Günümüz pozitif hukukunda tüzel kişilik ile ilgili hükümlere de yer veren Çırak (2001), pozitif hukuk açısından vakıfların tüzel kişiliğini müstakil bir başlık altında incelemektedir. Tüzel kişilik kavramını tarihsel ve güncel olarak değerlendiren çalışma, mukayeseye imkân vermesi bakımından önemlidir.

Vakıfta tüzel kişilik konusunu Osmanlı vakıfları özelinde inceleyen Akkuş (2019), Osmanlı vakıflarının tüzel kişiliğinin bulunup bulunmadığı meselesini tüzel kişilik kriterleri çerçevesinde değerlendirmektedir. Ayrıca tüzel kişilik açısından vakıf türlerine göre bir ayırım yapan Akkuş (2019), mazbut vakıfların tüzel kişiliklerinin olmadığını ifade etmektedir. Osmanlı vakıflarının tüzel kişiliği konusunda doyurucu bilgiler veren çalışma, vakfın tüzel kişiliği ile iktisadi gelişmişlik arasındaki ilişkiye de değinmektedir. Bu bağlamda Osmanlı vakıflarının, yönetimleri ve mali durumları iyi olduğu sürece uzun bir süre ayakta kalmış ve toplumda hüsnükabul görmüş önemli bir müessese olduğunu ve pek çok kamu hizmetinin yürütülmesini sağladığını belirtmektedir. Buna ilave olarak Osmanlı vakıflarında tüzel kişiliğin bulunup bulunmamasının, iktisadi az gelişmişlik üzerinde etkisinin olmadığına değinmektedir.

Vakıf kurumunun İslam dünyasında doğuşu ve gelişimini ele alan çalışmalar da vakıfta tüzel kişilik meselesine değinmektedir. Hatemi (1997) tarafından kaleme alınan “Vakıf Kurumuna Hukuk Tarihi Açısından Genel Bir Bakış” başlıklı çalışma, vakıf kurumunun Batı’daki ve İslam dünyasındaki gelişimini tarihi seyri içinde ele almaktadır. Ayrıca Osmanlı son döneminde ve Cumhuriyet yıllarında vakıfların tabi olduğu yeni hukuki düzenlemeleri ayrıntılı olarak incelemektedir. Çalışma, bugün Türk hukukunda tüzel kişiliğe sahip kabul edilen vakıfların resmen tüzel kişilik kazanma serüvenini ele alması bakımından önemlidir.

Osmanlı vakıflarının ekonomik boyutlarını ele alan Şensoy (2016), çalışmasında muhasebe kayıtları ışığında vakıfların gelir ve giderlerini analiz etmektedir. Bu bağlamda vakıfların eğitim, sağlık, kültür, diyanet ve bayındırlık gibi pek çok sosyal alanda hizmet verdiğini ifade etmektedir. Yazar ayrıca, selatin vakıflarının gelir kalemlerine dair bazı rakamlar vermektedir.

Vakıf kurumunu XVIII. yüzyıl özelinde değerlendirdiği çalışmasında Yediyıldız (1982b) vakfiyelerden hareketle vakıf kurumunun eğitim ve din alanında önemli hizmetler yürüten bir kurum olduğunu, bununla birlikte ilgili dönemde vakıflarda birtakım problemlerin görülmeye başladığını ifade etmektedir. Bu çerçevede vakıfların zamanla vakıf kurucusunun kendi çevresini kayırma ve maddi çıkar sağlama vasıtası hâline geldiği, toplumdaki kültürel gelişmeyi durdurduğu eleştirisini yapmaktadır.

Meseleyi para vakıfları özelinde değerlendiren ve para vakıflarının finansal etkisini ele alan Bulut ve Korkut (2016), yaptıkları çalışmada vakfiyelerden yola çıkarak para vakıflarının kuruluşunun hukuki dayanağını ele almaktadırlar. Ayrıca Rumeli vakfiyelerinin incelendiği çalışmada, vakıfların uyguladığı kâr oranlarının uzun dönemli analizi ve Avrupa’daki faiz oranları ile karşılaştırması yapılmaktadır. Çalışmada, Osmanlı vakıflarındaki kâr oranlarının Avrupa’daki faiz oranlarına nispeten daha stabil kaldığı ve bu durumun finansal istikrarı temin ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Osmanlı vakıf kurumunu XIX. yüzyıl bağlamında değerlendiren Kızılkaya (2017), çalışmasında Osmanlı son döneminde yaşanan merkezileşme ve modernleşme hareketlerinin vakıflar üzerindeki etkisini ele almaktadır. Bu bağlamda son dönemde uygulamaya konulan reformların, vakıfların klasik dönemde gördükleri hizmetlerin yürütülmesini sağlayacak modern kurumlar tesis ettiğini, bu durumun da toplumda kurumsal anlamda ikili bir sistemin ortaya çıkmasına yol açtığını ifade etmektedir. Ayrıca yazar, toplumda zamanla geleneksel kurumların yerini yeni oluşturulan modern kurumların aldığını belirtmektedir.

Vakıfların Osmanlı iktisadi sistemi içindeki yerini irdeleyen Genç (2014), Osmanlı vakıflarının, klasik düzende hazineden para çıkışı olmadan kamu hizmetlerinin yürütülmesini sağlayarak önemli

bir iktisadi işlevi yerine getirdiklerini ifade etmektedir. Ayrıca iktisadi sistemin işleyişini ve günün şartlarında servet biriktirme imkânlarını değerlendiren yazar, özellikle devlet adamlarını vakıf kurmaya teşvik eden unsurlar üzerinde durmaktadır.

Yöntem

Çalışmada metot olarak literatür analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda vakıf hukukuna ve tüzel kişiliğe dair güncel çalışmaların yanında, temel Hanefi mezhebi kaynaklarının vakıf bölümlerinden de yararlanılmıştır. Modern öncesi dönemin tamamını ayrıntılı olarak işlemek bu çalışmanın kapsamını aşacağından, Osmanlı son dönemi Hanefi alimlerinin vakfa dair kaleme aldıkları müstakil eserler veya kitap bölümleri tetkik edilerek Osmanlı klasik dönemi özelinde İslam dünyasında vakıf kurumunun tüzel kişiliği haiz olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Tüzel Kişilik Nedir?

Kişilik, hukuki olarak haklara ehil olma ve borç yükümlülüğü altına girebilme yetkisi anlamına gelmektedir. Diğer bir ifadeyle hukuk tarafından korunmaya değer bulunan tüm nitelikler, genel anlamda “kişilik” olarak ifade edilir. Bu bağlamda kişiliğin; hak sahibi olabilme ve borçlanabilme olmak üzere iki yönünün bulunduğu söylenebilir. Hak ve borçlara ehil olma temelde insanın özelliği olmakla beraber, zamanla – belirli zorunluluklar sebebiyle – insan dışı varlıkların da hak ve borçlara ehil olabileceği kabul edilmiştir (Ergün 2009:6).

Belirli özelliklere sahip şahıs ve mal topluluklarının hukuki anlamda gerçek kişilere benzer şekilde muamele görmesi olarak tanımlanabilecek tüzel kişilik kavramı, toplum yapısının gelişmesine paralel olarak insan ömrünü aşan belli faaliyetlerin yürütülmesi ihtiyacına binaen doğmuştur. Gerçek kişilerin ortak bir amaca yönelik olarak mal varlıklarını (veya şahıs varlıklarını) özgülemek istemeleri ve bu amacın süreklilik özelliği taşıması durumunda, söz konusu yapıların hukuki anlamda müstakil bir “kişi” olarak muamele görme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Böylece söz konusu topluluk ile işlem yapan üçüncü tarafların güveninin ve hukuksal istikrarın temin edilmesi amaçlanmıştır (Ergün 2009:9-10).

Tüzel kişiler, farklı açılardan çeşitli tasniflere tabi tutulmaktadır. Bu sınıflamalardan en yaygın olanı, kamu hukuku – özel hukuk tüzel kişiliği ayrımıdır. Kamu hukuku tüzel kişileri, kamu yararına faaliyet göstermek üzere kurulmuş olan ve kamu erkini ellerinde bulunduran tüzel kişiliklerdir. Kamu hukuku tüzel kişiliklerinin kurulması ve faaliyetlerini yürütmesi, devletin izni ve denetimine tabidir. Kamu hukuku tüzel kişilikleri kamu otoritesini temsil etmekte olup temelde kamu kurumları ve kamu idareleri olarak karşımıza çıkmaktadır (Kuntoğlu 2011:38-39). Özel hukuk tüzel kişileri ise kamu otoritesini temsil etmeyen ve özel hukuk kuralları çerçevesinde kurulan tüzel kişiliklerdir. Türk hukukunda vakıflar, dernekler, sendikalar ve ticaret şirketleri birer özel hukuk tüzel kişisi kabul edilir (Aslan 2010:237; Helvacı ve Erlüle 2016:112).

Herhangi bir şahıs veya mal topluluğunun tüzel kişi olabilmesi için belirli şartları taşıması gerekmektedir. Türk Medeni Kanunu’na göre bir şahıs ya da mal topluluğunun tüzel kişilik kazanabilmesi için hukuka veya ahlâka uygun bir amacının bulunması gerekir (TMK 2001, md. 47). Ayrıca tüzel kişilerin fiil ehliyeti kazanması için, söz konusu toplulukların kanunda ve kuruluş belgelerinde belirtilen gerekli organlara sahip olmaları lüzumu vardır (TMK 2001, md. 49). Tüzel

kişiler, özellikle üçüncü taraflarla gerçekleştirdikleri işlemleri organları aracılığıyla yürütürler. Gereken organlara sahip olma şartı, “örgütlenme” olarak ifade edilmektedir. Bunun yanında herhangi bir kişi veya mal topluluğunun tüzel kişilik kazanabilmesi için ortak bir amacının ve tüzel kişilik tesis etmeye yönelik ortak iradesinin bulunması gerekmektedir (Ergün 2009:16-18). Tüzel kişiliği oluşturmaya yönelik ortak iradenin varlığı ile söz konusu kişi veya mal topluluğu, kendisini oluşturan kişiler ya da mallardan ayrı bir hukuki statüye (kişiliğe) sahip olur. Böylece üçüncü taraflarla müstakil olarak ilişkiye girebilir, bünyesindeki kişilerin değişmesiyle varlığı son bulmaz. Hukuki statüsündeki bu bağımsızlığın bir neticesi olarak tüzel kişi, kendine ait bir mal varlığına, isme ve uyuşa sahip olur. Tüzel kişiliğin ortak amacı yapılan faaliyetten kâr elde etmek ve bunu paylaşmak olabileceği gibi, toplumsal bir yarar sağlamak da olabilir. Tüzel kişiliğin amacı belirli, net olmalı ve süreklilik taşımalıdır. Geçici olarak belirlenen amaçlar tüzel kişiliğin kurulması için yeterli değildir (Ergün 2009:16-17). Konuyla ilgili yapılmış çalışmalar ve TMK’nin verdiği bilgiler ışığında, bir tüzel kişiliğin tesis edilebilmesi için daimî amaç, örgütlenme, bağımsız ortak irade ve hukuk tarafından tanınma özelliklerine sahip olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir. Bu özellikler, vakıfların tüzel kişiliği değerlendirilirken vakıf hukuku bağlamında yeniden ele alınacaktır.

Tüzel kişiler, gerçek kişilere benzer şekilde hak ve fiil ehliyetine sahiptir. Kuruldukları andan itibaren hak ehliyetini, zorunlu organlarını oluşturdukları andan itibaren ise fiil ehliyetini elde etmiş olurlar. Tüzel kişilerin, bağımsız iradelerini oluşturma ve bu iradeyi açıklayarak eylemlerde bulunma kabiliyeti organları vasıtasıyla gerçekleşir (Helvacı ve Erlüle 2016:114).

Türk hukukunda tüzel kişilik çeşitli kanunlar tarafından düzenlenmiştir. Türk Medeni Kanunu, tüzel kişilik kavramına ve özel hukuk tüzel kişilerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Bu bağlamda vakıf ve dernek tüzel kişiliklerine dair hükümler TMK tarafından düzenlenmiştir. Vakıflar Kanunu, Türk Medeni Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden önce mevcut olan vakıflara dair düzenlemeleri içermektedir. Ayrıca Dernekler Kanunu, Sendikalar Kanunu ve Ticaret Kanunu tüzel kişiliğe sahip dernek, sendika ve şirket gibi yapılara dair ayrıntılı düzenlemeleri içermektedir (Taşkın, 1991: 207).

Tüzel kişiliğin kazanılmasında başvuru yöntemleri, Türk hukukunda serbest kuruluş sistemi, tescil sistemi ve izin sistemi olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Serbest kuruluş sisteminde kuruluş iradesinin açıklanması ve kanunda belirtilen tüzel kişilik kriterlerine sahip olunması ile tüzel kişilik kazanılmış olur. Kanun tarafından verilecek izne veya kriterlerin uygunluğunun denetimine ayrıca ihtiyaç duyulmaz. Tescil sisteminin serbest kuruluş sisteminden farkı, tescil sisteminde tüzel kişilerin şartların yerine getirilip getirilmediği konusunda hukuki makamların denetimine tabi olmasıdır. Şartların yerine getirilmesi durumunda resmî makamların kuruluşu izin vermeme gibi bir takdir yetkisi yoktur. İzin sisteminde ise tüzel kişiliğin kazanılması devletin iznine bağlıdır. Burada devletin, tüzel kişiliğin kuruluşuna izin vermeme yetkisi vardır. Türk hukukunda dernek ve sendikalar serbest kuruluş sistemi ile, vakıflar ve ticari ortaklıklar tescil sistemi ile, kamu hukuku tüzel kişileri ise izin sistemi ile kurulmaktadır (Helvacı ve Erlüle 2016:113-14).

Literatürde tüzel kişiliği açıklayan çeşitli teoriler bulunmaktadır. Bu teoriler, tüzel kişiliğin mahiyeti ve oluşumu ile ilgili açıklamalar getirmeyi amaçlamaktadır. Tüzel kişilik ile ilgili temelde üç teori ön plana çıkmaktadır: Varsayım teorisi, gerçeklik teorisi ve soyutlama teorisi. Varsayım teorisine göre hakiki olarak hak ve borçlara ehil olabilen tek varlık esasında insandır. Tüzel kişilerin hak ve borçlara ehil olabilmesi, toplumda ortaya çıkan birtakım ihtiyaçlar neticesinde kabul edilmiş bir

hususdur ve bir varsayıma dayanmaktadır. Kişi ve mal topluluklarının hukuk düzeni tarafından “şahıs” olarak varsayılması ile tüzel kişilik doğmuştur (Ergün 2009:39-40; Kuntoğlu 2011:13-14). Gerçeklik teorisi ise tüzel kişilerin mevcudiyetini somut bir durum ve bir vakıa olarak açıklamaktadır. Bu teoriye göre tüzel kişiler, tıpkı insanlar gibi belirli organlara sahiptir ve iradesi doğrultusundaki eylemlerini bu organları vasıtasıyla gerçekleştirir. Buna göre tüzel kişiler kanun koyucunun varsayımı ile meydana gelmez. Kanun koyucu sadece gerçek bir varlığın mevcudiyetini tanımakla yetinir. Soyutlama teorisine göre ise tüzel kişilik insan aklının bir ürünüdür ve gerçek kişilerdeki hukuki kişilik özelliklerinin soyutlanması yoluyla elde edilmiştir. Bununla birlikte soyutlama teorisi tüzel kişilerin gerçek bir tarafı olduğunu savunur ve tüzel kişiliği bir varsayım olarak kabul etmez (Ergün 2009:41-43; Kuntoğlu 2011:14-16).

Hukuksal olarak yukarıdaki şekilde tasvir edilen tüzel kişiliğin, tarihte hangi dönem ve coğrafyalarda varlık gösterdiği konusu önem arz etmektedir. Bu itibarla İslam coğrafyasında ve köklü bir hukuk sistemine sahip olan Roma’da tüzel kişiler meselesi kısaca ele alınacaktır. Doğuşundan bu yana İslam dininin hüküm sürdüğü coğrafyalarda tüzel kişilik özelliklerine sahip çeşitli yapılanmaların olduğu görülmektedir. Bu yapılar, zaman içinde toplumun ihtiyaçlarına binaen ortaya çıkmıştır. Söz konusu kurumların başında devlet gelmektedir. Buna ilave olarak beytü’l-mal, âkile, vakıf, şirket ve derneklerin de İslam dünyasında tüzel kişilik özellikleri gösteren kuruluşlar olduğu ifade edilmektedir (Çırak, 2001:40-68). Bunun yanında kavramsal açıdan ise fıkıh literatüründe kullanılan zimmet kavramının, tüzel kişilik anlamına gelebilecek yönlerinin olduğu belirtilmektedir (Köse 1998:227-28).

Roma Devleti’nin ilk dönemlerinde kişi ve mal toplulukları hukuk karşısında müstakil ve soyut bir varlık olarak kabul edilmiyordu. Bununla birlikte zaman içinde mesleki dernekler, özerk idari bölgeler ve devlet gibi yapılanmalara tüzel kişilik tanınmıştır (Güvel 2020:485; Kayabaş 2017:519). Kavramsal olarak bakıldığında ise Roma’da tüzel kişilik kavramının Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra, Ortaçağ Avrupası sürecinde ortaya çıktığı görülmektedir (Kayabaş 2017:518; Köse 1998:222-23).

Vakıf ve Tüzel Kişilik İlişkisi

Türk Medeni Kanunu’na göre tüzel kişiliğe sahip müesseselerden biri de vakıflardır. Türk toplumunda teşekkül eden vakıfların temelde İslamî geleneğe dayandığı görülmektedir. Bu bağlamda vakıfların tüzel kişiliği günümüzde resmen kabul edilmiş olsa bile, söz konusu kurumun geleneksel anlamda tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı meselesi güncelliğini yitirmiş değildir. Çalışmanın bu kısmında İslam ve Roma hukukunda vakıfların yeri meselesine kısaca değinilecek, akabinde vakıfların tüzel kişiliği ile ilgili ortaya konulan görüşlere yer verilecektir.

İslam dünyasında varlık göstermiş vakıfların menşei ve ortaya çıkış sebebi ile ilgili çeşitli görüş ve teoriler ortaya atılmıştır (Köprülü 1983). Bazı araştırmacılar, İslam dünyasında vakfın doğuşunu Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemine götürmektedir. Bizzat Hz. Peygamber’in bazı mallarını vakıf olarak tayin ettiğine dair rivayetler ile Hz. Ömer’e malını vakfedebileceğine yönelik tavsiyesini içeren rivayet, vakıf kurumunun menşeiini asr-ı saadete götüren araştırmacıların delilleridir (Akgündüz 1996:58-59). Diğer yandan İslam dünyasında vakıf kurumunun doğuşu ve gelişimini dönemin toplumsal, siyasi ve iktisadi şartları içinde değerlendirmek gerektiğini belirten araştırmacılar, vakfın tamamen İslamî bir kurum olduğu yönündeki görüşlere daha temkinli yaklaşmaktadırlar. Köprülü’ye

göre İslam toplumunun coğrafi konum itibarıyla Bizans kültürüne yakın olması, pek çok yeni kurum ile tanışmasını sağlamış olup vakıf da bu kurumlardan biridir. Yazar kültürlerarası bu etkileşimin son derece doğal olduğunu ve vakfın İslamî bir müessese olmasına hâlel getirmeyeceğini ifade etmektedir (Köprülü 1983:368-70). Ayrıca bir kurum olarak vakfın teşekkülü için gereken şartların hicri birinci yüzyılda hazırlandığını, kurumsal anlamda vakıf yapılanmalarının ise hicri ikinci asırda görülmeye başladığını ifade etmektedir (Köprülü 1983:370). Bu bağlamda vakfın kavramsal olarak İslam'ın ilk dönemlerinde bilindiğini, bununla birlikte kurumsal anlamda vakıf teşkilatının hicri ikinci yüzyılda ortaya çıktığını söylemek daha tutarlı görünmektedir.

Roma Devleti'nde vakıflar, dernek gibi tüzel kişiliğe sahip diğer kurumlara nazaran geç sayılabilecek bir dönemde ortaya çıkmıştır. Geç imparatorluk döneminde¹ mal varlıklarının belirli bir amaca özgülenmesi, hukuki anlamda muteber görülmeye başlanmıştır. Ancak bu dönemde özgülenmenin sadece yardım amaçlı olması gerekmektedir. Belirli amaca tahsis edilen mal varlıkları, kilisenin denetiminde olup hukuk karşısında müstakil bir kişi olarak muamele görüyordu (Güvel 2020:497). Bazı kaynaklar vakıf yapılanmalarının ortaya çıkışının, geç imparatorluk dönemi içinde Justinianus devrine² tekabül ettiğini belirtmektedir (Kayabaş 2017:38; Küçük 2005:16).

Klasik dönem vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı hususunda literatürde farklı görüşler mevcuttur. Konuyla ilgili değerlendirmesinde Joseph Schacht, İslam hukukunun tüzel kişiliği tanımadığını ifade etmektedir. Bu çerçevede beytülmal kurumunu örnek olarak zikretmekte ve beytülmalin sahibinin, Müslüman bireylerin tamamı (Müslüman topluluk) olduğunu belirtmektedir. Vakfa dair yaptığı değerlendirmede ise vakıf malının kime ait olduğu hususunda görüş birliğinin bulunmadığını söylemektedir. İslam hukuku çerçevesinde vakfı, kişinin sahip olduğu malın menfaatini alım-satım gibi işlemlerden alıkoyması ve hayır amacına yöneltmesi olarak tanımlayan Schacht, vakfın – aile vakıflarında olduğu gibi – fiiliyatta hayır yapma dışında bir amaçla da kurulabileceğini ifade etmektedir (Schacht 1982:125).

George Makdisi de Schacht'a benzer şekilde İslam hukukunun tüzel kişilik kavramına yabancı olduğunu ifade etmektedir. İslam ve Batı kaynaklı eğitim kurumlarını ele aldığı çalışmasında, kurumsal olarak üniversitenin Batı'da ortaya çıktığını ve tüzel kişiliğe (*corporation*) sahip olduğunu belirtmektedir. Tüzel kişiliği tanımaması sebebiyle, tüzel kişiliğe sahip üniversite yapılanmalarının İslam dünyasında yer almadığını iddia etmektedir. Bununla birlikte vakıflar bünyesinde kurulan okulların (*college*) – mescid veya medrese yapılanmasıyla – İslam dünyasında bilinir olduğunu söylemektedir (Makdisi 1981:224-25).

Makdisi, iki tip okul (*college*) yapılanma modelini mukayese etmektedir. Bu bağlamda kurucularının şartlarının sıkı sıkıya takip edildiği vakıf okullarının uzun ömürlü olmadığını, şartlara riayet konusunda esnekliğe sahip olan - Oxford ve Cambridge gibi - okulların ise yüzyıllar boyu yaşayabildiğini ifade

1 Hukuk tarihinde Roma Devleti siyasi olarak şu şekilde tasnif edilmektedir: Krallık Dönemi (M.Ö. 753 – M.Ö. 509), Cumhuriyet Dönemi (M.Ö. 509 – M.Ö. 27), İlk İmparatorluk Dönemi (M.Ö. 27 – M.S. 235/284), Son (veya Geç) İmparatorluk Dönemi M.Ö. 284 – M.S. 476/1453.

2 Kaynakların verdiği bilgiye göre bu dönem, Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu'nun hayatta olduğu bir tarihe rastlamaktadır ve M.S. altıncı yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Bu dönemi, hukuk tarihçileri "Roma hukukunun *Iustinianus* dönemi" olarak adlandırmaktadır. Bu dönemden sonra Roma hukuku, doğu kültürlerinin etkisiyle birtakım değişikliklere uğramıştır. Bkz. Güneş Ceylan, Seldağ. 2004. "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi". *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8 (2).

etmektedir. Nitekim Oxford ve Cambridge gibi okulların yüzyıllar boyu varlığını sürdürmesini vakıf kurucusunun şartlarına riayetleki esnekliğe bağlamaktadır. Makdisi söz konusu esneklik ile tüzel kişilik arasında bir ilişki kurmaktadır. Bu tür okulların – zaman içinde – kazandıkları tüzel kişilikleri sayesinde varlıklarını sürdürebildiğini belirtmektedir. İslam dünyasındaki medreselerin ise vakıf kurucusunun şartlarına bağlılıkları sebebiyle uzun süre varlık gösteremediğini – ve tüzel kişilik kazanamadığını – belirtmektedir (Makdisi 1981:235-36). Buna ilave olarak Makdisi, İslam dünyasında ortaya çıkmış vakıfların bireysel karakterli yapılanmalar olduğunu, herhangi bir yönetim otoritesinin veya hukuki kişiliğin aracılığı olmadan kurulduğunu ifade etmektedir (Makdisi 1981:226).

Murat Çizakça da vakıfların tüzel kişiliği ve İslam dünyasında eğitim kurumlarının gelişmişliği hakkında Makdisi ile benzer düşüncelere sahiptir. Murat Çizakça, İslam dünyasında vakıfların, kurucusunun şartına bağlı kalması gerekliliğinden dolayı tüzel kişiliğe sahip olmadığını düşünmektedir. Medrese ve Batı tarzı üniversite arasında bir karşılaştırma yapmakta, Batı tarzı üniversite vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olması sebebiyle eğitim kurumlarının çok geliştiğini, İslam dünyasındaki medreselerde ise böyle bir gelişimin olmadığını söylemektedir (Çizakça 2018:4). Tüzel kişilik kazanmış vakıflarda kurucunun şartlarına ve vakfın amacına bağlı kalmada bir esneklik olduğunu, ancak tüzel kişiliği olmayan vakıflarda böyle bir esnekliğin olmadığını söylemektedir. Buna ilave olarak mütevellinin, kurucunun şartlarına bağlı kalması gereğinden dolayı tüzel kişilik kazanmamış vakıflarda bilgi asimetrisi problemi olduğunu iddia etmektedir. Yazara göre bu problem mütevellinin, vakfın şartlarını günün ihtiyaçlarına göre değiştirememesinden kaynaklanmaktadır (Çizakça 2018:4).

İslam dünyasında varlık göstermiş vakıfları ekonomik etkinlikleri ve tüzel kişilikleri bağlamında ele alan araştırmacılardan biri de Timur Kuran'dır. Timur Kuran, vakıfların tüzel kişiliğe sahip olmadığını, İslam vakıf hukukunun tüzel kişilik oluşumunu engellediğini iddia etmektedir. Vakfın, kurucusunun şartlarına ve belirlediği faaliyet türüne bağlı olarak devam etmesi gereğinin, sistemi durağanlığa sürüklediğini ifade etmektedir. Vakıf kelimesinin sözlük anlamı olarak “durmak” demek olduğuna işaret eden Kuran, vakfın amaç ve yönetim anlamında sıkı bir değişmezliğe sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu çerçevede vakfın amacının değiştirilemeyeceğini ve kurucunun şartlarına bağlı bir yönetim usulünün benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir. Yazara göre amaç ve yönetimdeki katılık, zamanla vakıfların muattal kalmasına ve günün şartlarına göre yenilenememesine neden olmuştur (Kuran 2001:862). Tüzel kişilik bağlamında Kuran'ın en önemli iddiası, vakıfların özerk olmadığı ve işleyişinin vakıf kurucusunun şartlarına bağlı kaldığıdır.

Vakfın tüzel kişiliği ile ilgili değerlendirmelerin yöntemsel sorunlarına değinen Adem Levent, Timur Kuran'ın özel anlamda vakıfların tüzel kişiliği, genel anlamda ise İslam coğrafyasında şirketleşmenin ve tüzel kişilik oluşumunun gerçekleşmemesi konusundaki düşüncelerini metodolojik açıdan ele almaktadır. Bu bağlamda Timur Kuran'ın Batı'da ve Orta Doğu'da şirketleşmeye dair mukayesesinin metodolojik olarak Batı merkezli olduğunu ifade etmektedir (Levent 2018:42). Ayrıca Timur Kuran tarafından, heterodoks bir iktisat okulu olan kurumsal iktisat çerçevesinde yapılan değerlendirmelerin netice itibarıyla ortodoksiye hizmet ettiğini belirtmektedir. Bu bağlamda Timur Kuran'ın ortodoks iktisadın eğilimlerine uymayan meseleler ve araçlar seçmesine rağmen, ulaştığı sonuçların ortodoks iktisadın yönelimlerine uygun düştüğünü söylemektedir. Levent bu durumu, “metodolojik emperyalizm” olarak ifade etmektedir. Netice itibarıyla Timur Kuran'ın Orta Doğu'nun ekonomik gelişme sürecini – özelde de vakıfların tüzel kişiliği konusunu – ele alırken ortodoks iktisat penceresinden baktığını belirtmektedir (Levent 2018:38-39).

Buna mukabil vakıfların tüzel kişiliğe sahip olduğu görüşünü savunan araştırmacılar da mevcuttur. Mahdi Zahraa, vakıfların tüzel kişiliğe sahip olduğu görüşündedir ve bu görüşünü “zimmet” kavramıyla desteklemektedir. Ona göre vakıf mütevellisinin vakıf adına borçlanabilmesi, vakfın müstakil bir zimmete sahip olmasıyla mümkündür. Bu husus, vakfın hukuk karşısında mütevelliden ayrı bir kişiliğe sahip olduğu anlamına gelmektedir. Vakıf türü yapılanmaların finansal hak ve sorumluluklara sahip olabileceği noktasında fıkıh alimlerinin görüş birliğine vardığını ifade eden Zahraa, hak ve borçlara ehil olabilmenin müstakil bir zimmetin varlığına bağlı olduğu kanaatindedir (Zahraa 1995:205).

Vakıfların tüzel kişiliği konusunda güncel ve doyurucu çalışmalardan biri, Yakup Akkuş tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, vakıfların tüzel kişiliği konusunda daha temkinli ve dakik bir yaklaşıma sahiptir. Vakfın tüzel kişiliği konusunu yönetsel açıdan ele alan Akkuş, vakıfların tüzel kişiliği araştırılırken Avrupa hukukunu merkeze alıp İslam hukukuna bu pencereden bakmanın hatalı bir yaklaşım olduğunu ifade etmektedir. İki hukuk sistemi arasındaki mukayesenin, zaman ve mekân ayrımı da dikkate alınarak yapılması gerektiğine işaret etmektedir. Çalışmasında Osmanlı vakıflarının tüzel kişiliğini vakıf türlerine göre ayrı ayrı ele alan yazar, devlet etkisinin daha güçlü olarak görüldüğü sultani vakıflar ile Evkaf Nezareti’ne bağlı mazbut vakıflarda tüzel kişiliğin nispeten zayıf kaldığını; buna karşılık daha küçük çaplı aile vakıfları ile mülhak vakıflarda tüzel kişiliğin daha net görülebildiğini belirtmektedir. Ayrıca Avrupa’daki muadilleri ile karşılaştırıldığında Osmanlı vakıflarının daha cılız bir tüzel kişiliğe sahip olduğunu söylemektedir. Yazar bu durumu, Osmanlı Devleti’nde merkezî idarenin güçlü etkisine bağlamaktadır (Akkuş 2019:26-27).

İslam dünyasında varlık göstermiş olan vakıfların tüzel kişiliği ile ilgili tartışmaların, karşı çıkmak ya da tüzel kişiliğin varlığını kabul etmek gibi iki farklı yönde ortaya çıktığı görülmektedir. Tüzel kişilik ile ilgili değerlendirmelerin bir kısmının, yüzeysel ve Batı merkezli değerlendirmeler olduğu dikkat çekmektedir. Bu değerlendirmelerin çoğunlukla İslam vakıf hukuku ayrıntılı bir şekilde incelenmeden yapıldığı ifade edilebilir. Buna karşılık vakıfların tüzel kişiliğe sahip olduğunu savunan çalışmalardan bazıları, vakıf türleri özelinde bir ayrıma gitmeden genellemeci bir yaklaşımla konuyu ele almışlardır.

Vakıf ve Tüzel Kişilik İlişkisinin Sosyoekonomik Etkileri

Klasik dönem vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olup olmadığı meselesi, bazı araştırmacılar tarafından İslam dünyasının ekonomik ve siyasi olarak gerileyişi ile irtibatlı şekilde değerlendirilmektedir. Bu bağlamda klasik dönem İslam vakıflarının tüzel kişiliğe sahip olmadığı, tüzel kişilik eksikliğinin de sermaye birikimini ve kapitalist üretim sistemine geçişi engellediği iddia edilmektedir. İslamî vakıflar Batı’da teşekkül etmiş şirket yapılanmaları ile mukayeseli olarak ortaya konulmaktadır. Bu çerçevede Batı’daki şirketlerin çok ortaklı olarak kurulup uzun süre yaşayabilmelerinin tüzel kişilikleri sayesinde mümkün olduğu ve sanayi üretimini mümkün kılan sermaye birikiminin Batı tipi şirketler vasıtasıyla gerçekleştiği ifade edilmektedir. Buna mukabil İslam dünyasında varlık göstermiş vakıf ve şirketlerin, tüzel kişiliğe sahip olmamaları sebebiyle toplumu ekonomik anlamda olumsuz etkiledikleri belirtilmektedir (Kuran 2001). Bu minvaldeki görüşler – uygulamada genelde iki ortaklı olarak kurulmaları ve ortaklardan birinin ölümüyle şirketin dağılması gibi sebeplerden dolayı – İslamî şirketler için doğru olarak kabul edilse bile vakıfların tüzel kişilik noksanlığı sebebiyle ekonomik gelişmeye ket vurduğu iddiası tartışmaya açıktır.

Kaynaklar, Osmanlı klasik döneminde vakıfların teşkil ettiği ekonomik büyüklüğe dair çeşitli rakamlar vermektedir. Buna göre XVI. yüzyılda Rumeli Eyaleti'nde toplam kamu gelirlerinin %32'si; Anadolu Eyaleti'nde ise %17'si vakıflar tarafından kontrol edilmekteydi (Barkan 1962:242, aktaran: Şensoy 2016:45). Ayrıca XVII. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin toplam büyüklüğünün %15'i, XVIII. yüzyılda %26'sı ve XIX. yüzyılda ise yine %15'lik bir kısmı vakıfların elinde bulunmaktaydı (Şensoy 2016:45). Bu veriler ışığında, özellikle Osmanlı dönemi vakıflarının asırlar boyu hayatiyetini sürdürebilmesi ve kamu hizmetlerinin icrasında oynadığı roller göz önüne alındığında vakıf tüzel kişiliğinin ekonomik etkilerinin yeniden değerlendirilmesinin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.

İslam Hukukunda Vakıfların Tüzel Kişiliği

Çalışmanın bu kısmında, İslam vakıf hukuku bağlamında vakıfların tüzel kişiliğinin olup olmadığı meselesi incelenecektir. Bu inceleme, tüzel kişiliği belirleyen temel kriterler baz alınarak yapılacaktır. Buna ilave olarak, yeri geldikçe Türk Medeni Kanunu'nda yer alan vakfa dair hükümlerle de mukayese yapılacaktır.

Yukarıda yer alan tüzel kişilik ile ilgili açıklamalar da dikkate alındığında, herhangi bir kişi veya mal topluluğunun tüzel kişi olarak kabul edilebilmesi için birtakım kriterleri yerine getirmesi gerekmektedir. Tüzel kişilik ile ilgili temel kriterler şu şekilde sıralanabilir (Ergün 2009:37-39; Helvacı ve Erlüle 2016:111-112):

- Daimî bir amaca özgülenmiş olma
- Ortak bir iradeye sahip olma (bağımsızlık)
- Örgütlenme
- Hukuk tarafından tanınma (hak ve borçlara ehil olma, davaya muhatap olma).

Burada söz konusu temel kriterler sırasıyla ele alınarak klasik dönem vakıflarında tüzel kişiliğin mevcudiyeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

Daimî Bir Amaca Özgülenmiş Olma

Türk Medeni Kanunu'na göre bir vakıf, ekonomik değeri bulunan mal ve hakların belirli ve sürekli bir amaca özgülenmesiyle oluşur (TMK 2001, md. 101). Amaç, vakıf malın veya gelirinin tahsis edildiği ve vakfın tüm işlemlerinin kendisine yöneldiği nihai noktadır. Pozitif hukukta getirilen belirli ve daimî bir amaca özgülenmiş olma şartı, vakfın kuruluşu ile ilgili temel şartlardan biridir. Yine Türk Medeni Kanunu'na göre vakfın amacını belirleme yetkisi vakfedene veya kanuni temsilcisine aittir. Vakfın amacı, vakıf senedinde vakfeden tarafından beyan edilir (TMK 2001, md. 102,106). Buna ilave olarak vakfın amacının imkânsız bir husus veya Anayasa'nın temel ilkelerine, hukuka ve ahlâka aykırı bir durum olmaması gerekmektedir (Helvacı ve Erlüle 2016:131).

İslam hukuku açısından bakıldığında da vakfın amacını belirleme yetkisinin vakıf kurucusuna ait olduğu görülmektedir. Vakıfta belirlenecek amacın Allah'a yaklaşma anlamı taşıması gerekmektedir. Bu durum fıkıh eserlerinde “kurbet kasdı” olarak ifade edilmiştir. Fakirlere, ihtiyaç sahiplerine, yolculara vb. yapılan vakıflar sadaka anlamı barındırması ve süreklilik özelliği taşıması sebebiyle geçerli kabul

edilmiştir. Evlada yapılan vakıflar konusunda görüş ayrılığı bulunmakla birlikte, Hanefi mezhebinde kabul edilen görüş bu tür vakıfların da geçerli olduğu yönündedir. Burada, evladın neslinin kesilmesinden sonra vakfın fukaraya döneceğini belirten Ebu Yusuf'un görüşü benimsenmiştir (İbn Âbidin 2003:535-37). Böylece vakfın amacının Allah'a yaklaşma ve süreklilik özelliğini koruması sağlanmıştır. Bu bağlamda, Ömer Hilmi Efendi³ vakfın amacını "vakfın sebebi" olarak nitelendirmekte ve bu amacı şöyle ifade etmektedir: *Vakfın sebebi, umûr-ı hayriyyeye bezl-i mal ile cenâb-ı hakka tekarrub ve ibâdet kasdıdır* (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 52).

Vakfın amacı ile ilgili bir diğer önemli şart da amacın sürekli olmasıdır. Buna göre geçici bir amaç için vakıf kurmak geçerli değildir. Vakfın gayesinin sürekliliği, klasik fıkıh eserlerinde "te'bîd" kavramıyla ifade edilmiştir. Buradaki süreklilikten maksat vakfın kurucusu tarafından geçici bir gayeye yönelik olarak tesis edilmemesidir. Süreklilik (te'bîd) şartı, vakfın geçerlilik (sıhhat) şartlarından kabul edilmiştir. Dolayısıyla bir ay müddetle vakfetme gibi, süreklilik şartına engel olacak bir kayıtlamanın bulunması hâlinde vakıf geçerli olmaz (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 70; Trablusî 2012:63,106; Yazır 2020:81).

Vakfın amacının sürekli olması ile ilgili gerekliliğin bir diğer uzantısı, vakfedilecek malın gayrimenkul olmasına dair getirilen şarttır. İslam alimleri, vakıfta sürekliliğin sağlanması amacıyla ilk dönemlerde yalnızca gayrimenkulün vakfını geçerli görmüşlerdir (Trablusî 2012:66). Buradaki temel mantık, gayrimenkulün kısa vadede – veya hiçbir zaman – yok olmayacak ve silinip gitmeyecek nitelikte olmasıdır. Menkul mallar ise daimî olarak varlık gösterebilecek özellikte olmadığı için müstakil olarak vakfedilmeleri caiz görülmemiştir. Bununla birlikte, zaman içinde gayrimenkule tabi olmak suretiyle ya da teamüle binaen ihtiyaç oluşması hâlinde menkul malın vakfı caiz görülmüştür (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 58).

Devlet arazisinin belirli bir amaca tahsis edilmesi suretiyle oluşturulan irsâdî vakıflar, klasik dönemde varlık göstermiş bir diğer vakıf türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sahih vakıflardan ayrılan birtakım yönlerinin bulunması hasebiyle, irsâdî vakıfların hukuki durumunu genel hatlarıyla ele almak yerinde olacaktır. İrsadi vakıflarda tahsisin yapıldığı cihetin, giderleri beytülmalin uhdesinde bulunan kamu menfaati türünden bir cihet olması gerekmektedir. Buna ilave olarak emsal bedelin altındaki bedelle ve kamu maslahatına aykırı olarak tahsis yapılamaz. Ayrıca tahsisin yapılabilmesi için mirî arazinin vakfedilmesini gerekli kılacak şeri bir durumun ortaya çıkması gerekmektedir. Devlet hazinesinde ilgili hizmetin görülmesi için yeterli nakit bulunmaması, söz konusu şeri gerekçelere örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla şeri gerekçenin ortadan kalkmasıyla irsâdî vakıfların da iptal edilebileceği yahut kamu menfaatine uygun olmayan tahsis cihetlerinin değiştirilebileceği ifade edilmiştir (Berki 1940:130-33).

İslam vakıf hukuku incelendiğinde, klasik dönemde kurulmuş vakıfların tüzel kişilik kriterlerinden sayılan "daimî bir amaca özgülenmiş olma" şartını sağladıkları söylenebilir. Bu bağlamda fıkıh eserlerinde vakfın kuruluş amacı ve bu amacın sürekliliği ile ilgili önemli hükümler getirilmiştir. Vakıf kurucusu tarafından getirilen, sürekliliğe ve uygun amaca aykırı düşecek şartlar kabul edilmemiştir. Farklı bir özellik arz eden irsâdî vakıflarda ise sürekli amaç unsurunun bulunmadığı sonucuna ulaşıl-

3 Ömer Hilmi Efendi'nin *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf* adlı eserinin orijinaline ulaşılabilmesi sebebiyle, çalışmada eserin Münir Yaşar Kaya tarafından 2011 yılında Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde "Ömer Hilmi Efendi ve İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf İsimli Eseri" başlığıyla yüksek lisans tezi olarak kaleme alınan transkripsiyonundan istifade edilmiştir.

bilir. İrsâdî vakıf kural olarak sürekli bir amaç için tesis edilmiş olmakla beraber, gerekli durumlarda vakfın amacının değiştirilebilmesi yahut tamamen iptal edilebilmesi ile ilgili hükümler, sürekli amaç unsurunu zedeleyen, hatta ortadan kaldıran bir faktör olarak görünmektedir.

Ortak Bir İradeye Sahip Olma (Bağımsızlık)

Yukarıda da ifade edildiği gibi bir kişi veya mal topluluğunun tüzel kişi sayılabilmesi için bağımsız bir iradesinin bulunması gerekmektedir. Buradaki bağımsız irade, vakıf içindeki kişilere yönelik bağımsızlık ve vakfın dışındaki kişilere yönelik bağımsızlık olarak iki şekilde değerlendirilebilir (Ergün 2009:38). Vakfın dışındaki kişilere yönelik bağımsızlık, vakfın hukuk tarafından tanınmasını ifade etmektedir ki, bu mesele tüzel kişiliğin şartları ile ilgili dördüncü başlıkta ele alınacaktır. Bu kısımda vakfın, bünyesindeki kişilerden bağımsız bir iradesinin olup olmadığı konusu irdelenecektir. Vakfın bünyesinde yer alan kişilerden maksat, vakfın kurulmasında ve yürütülmesinde kilit rol oynayan ve kararlar alan gerçek kişilerdir. Vakfın kurucusu ve mütevellisi, vakfın iradesinin ortaya çıkmasında önemli rol oynayan temel aktörlerdir.

İslam hukukunda vakıf kurucusunun oluşturduğu vakfiye, bir vakfın yürütülmesinde başvuru- lan temel belge olma özelliğini taşımaktadır. Dolayısıyla mütevellinin, bu belgede vakıf kurucusu tarafından sıralanan şartlara riayet etme zorunluluğu vardır. “Vakfın şartı şâriin nassı gibidir” (İbn Âbidin 2003:649) şeklinde kaideleştirilen bu hüküm, genel anlamda önemli bir değişikliğe uğramadan uygulanagelmıştır. Bununla birlikte, vakıf hukukuyla ilgili klasik eserler incelendiğinde belirli durumlarda vakıf kurucusunun şartlarının dışına çıkılmasına izin verildiği görülmektedir. Buradaki izin fikhın kendisinden, diğer bir deyişle kanundan gelmektedir.

Vakıfta kurucunun şeriata uygun olan şartları muteber kabul edilir (İbn Âbidin 2003:527) ve mütevellinin bu şartlara riayet etmesi gerekli görülür. Bununla birlikte vakfın yararına olan farklı bir durum söz konusu ise veya zaruri bir hâl varsa, hâkim kararıyla kurucunun belirlediği şartların dışına çıkılabilir. Örneğin bir seneden daha uzun süreyle kiraya verilmemesi şart koşulmuş bir vakfı, bir sene süreyle kiraya tutacak kimse bulunmaması hâlinde – vakfın faydası gözetilerek – iki veya üç sene müddetle kiraya vermek caiz olur. Burada kurucunun şartının dışına çıkılmasını gerektirecek uzun süreli kiralama kararını hâkimin vermesi gerekmektedir. Mütevellinin bu yönde resen aldığı karara itibar edilmez. Aynı şekilde vakıfta, kurucunun tayin ettiği vazifelerin dışında yeni bir vazife ihdas etme ihtiyacı hâsıl olmuş ise hâkim söz konusu vazifeye görevli tayin edip ücret takdir edebilir. Bu örneklerde hâkimin kararı maslahat veya zaruret durumlarının bulunması hâlinde geçerlidir (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 165; İbn Âbidin, 2003:652).

Vakıf hakkında alınacak kararlarda kurucunun şartları esas olmakla birlikte, hâkimin belirli durumlarda bu şartların dışına çıkma yetkisi vardır. Osmanlı hukukunda hâkimi kanun adına söz söyleyen mercii olarak kabul ettiğimizde, belirli hâllerde kanunun vakfa müdahale yetkisinin olduğu sonucuna ulaşabiliriz. Diğer bir deyişle “şeriata uygunluk” ve “vakfın yararını gözetme” ilkeleri kanun tarafından genel çerçeve olarak belirlenmiş olup vakıf kurucusu bu ilkelerin dışına çıktığı zaman kanunun müdahale yetkisi doğar.

Hukuki anlamda vakfın iradesini etkileme potansiyeli olan bir diğer kişi, mütevellidir. Mütevellî vakfın görevlilerinden biri konumunda olmakla birlikte, geniş yetkilerle donatılmıştır. Pozitif hukuk

açısından bakıldığında mütevellinin, vakfın yönetim organı rolünü üstlendiği ifade edilebilir. İslam vakıf hukukunda mütevellinin tasarrufları konusunda belirli sınırlamalar mevcuttur. Öncelikle mütevellinin tasarruflarının, şeriat tarafından çizilmiş sınırlar dahilinde bulunması gerekmektedir. Buna ilave olarak bir vakıf görevlisi olarak müteveli, yalnızca kendi yetki alanı dahilindeki tasarruflarda söz sahibidir. Kendi yetki alanı dışına çıkan mütevellinin bu işlemi sonucunda vakfa herhangi bir zarar terettüp ederse, müteveli tazminle yükümlü olur. Kendi yetkisi bulunan işlerde ise müteveli, kusur ve ihmali bulunmadığı sürece ortaya çıkan zararı tazminle yükümlü olmaz (Yazır 2020:199). Burada vakfın, şeriat tarafından “maslahat” genel ilkesiyle korunduğu görülmektedir.

Mütevellinin tasarrufları, vakıf kurucusunun şartları ile kayıtlıdır. Dolayısıyla vakfın idaresine dair vakıf kurucusu tarafından şart kılınmış özel bir husus varsa müteveli ona uymak zorundadır. Kurucunun sessiz kaldığı hususlarda ise vakfın menfaatine uygun olacak şekilde hareket etmekle yükümlüdür. Vakfın menfaatine uygun hareket etmemesi veya açıkça vakfa zarar vermesi hâlinde müteveli, ortaya çıkan zararı tazmin eder. Vakfın menfaatine uygun hareket etme kaidesinin tek istisnası, zaruret hâlinin ortaya çıkmasıdır. Vakfın devamı için, daha faydalı olan durumu terk etmeyi gerektiren bir zaruret hâli varsa müteveli zarurete binaen faydası az olan durumu tercih edebilir (Berki 1940:81). Bu hükümlerden de “zaruret” genel ilkesine istinaden vakfın devamlılığının merkeze alındığı anlaşılmaktadır. Mütevellinin tasarruflarını kayıtlayan bir diğer kişi, vakıfta denetçi konumundaki nazırdır. Nazır vakfın zorunlu görevlilerinden olmamakla birlikte vakıfta eğer nazır varsa, mütevellinin onun onayını alarak iş yapmak durumunda olduğu belirtilmektedir (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 328).

Netice itibarıyla mütevellinin vakıfla ilgili tasarrufları öncelikle vakıf kurucusunun şartları ile kayıtlıdır. Bununla birlikte vakfın idaresi hususunda kurucunun belirlediği şartları da aşan iki genel kaide olduğu görülmektedir: şeriata uygunluk ve maslahat ile zaruret durumlarının gözetilmesi. Mütevellinin tasarrufları veya vakıf kurucusunun şartları bu ilkelerin sınırlarına dayandığı zaman geçersiz olur yahut muteber kabul edilmez. İrsâdî vakıflar özelinde ele alındığında ise bu tür vakıflarda devletin vakfa müdahale alanının geniş olması, vakfın bağımsız iradesinin net şekilde ortaya çıkmasını engelleyici bir unsur olarak değerlendirilebilir.

Örgütlenme

Örgütlenme unsuru, tüzel kişiliğin ortak bir iradeye sahip olma özelliğinin bir uzantısı niteliğindedir. Tüzel kişiler, bağımsız iradelerini organları vasıtasıyla ortaya koyarlar. Dolayısıyla tüzel kişilerin, iradelerine uygun olarak varlığını sürdürebilmesi için belirli organlar etrafında örgütlenmiş olması gerekmektedir. Bir kişi veya mal topluluğunun tüzel kişilik kazanması için gerekli olan organlar, – tüzel kişiliğin türüne göre – kanun tarafından belirlenmiştir (Ergün 2009:38). Vakıf özelinde bakıldığında, vakıfta örgütlenme unsurunun zorunlu organ olan yönetim organına sahip olmakla gerçekleştiği görülmektedir. Yönetim organı bir kurul şeklinde teşekkül edebileceği gibi tek bir kişiden de oluşabilir. Yönetim organı, vakıfla ilgili faaliyet ve işlemlerde karar alma ve yürütme yetkisine sahiptir (Helvacı ve Erlüle 2016:133).

Klasik fıkıh eserleri incelendiğinde bir vakfın, bünyesinde müteveli, kâtib, tahsildar, nazır gibi pek çok görevliyi ve “vakfiye” adlı belgeyi bulundurduğu görülmektedir (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 8-12). Bununla birlikte bir vakfın tesis edilebilmesi için bu görevlilerin tamamının bulunması zorunlu değildir. Bu sebeple vakıfların örgütlenme unsurunu haiz olup olmadığı konusunda karar verebilmek için hangi görevlilerin varlığının zorunlu olduğunu tespit etmek gerekmektedir.

Vakıf görevlileri arasında, vakfın işlerinin yürütülmesinden sorumlu asıl görevli mütevellidir. Bu hususu Ömer Hilmi Efendi şu şekilde ifade etmektedir: “*Mütevellî; şurût-ı vakfiye mûcibince umûr ve mesâlih-i vakfı idâre ve ru’yet etmek için ta’yîn olunmuş olan kimsedir*” (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 8). Bu itibarla mütevellî tayini, vakıf faaliyetlerinin yürütülmesi ve devamlılığı için gerekli görülen hususlardan biridir. Nitekim vakıf kurucusu tarafından tevliyet görevi belli bir kişiye tevdi edilmedi ise kural olarak vakfın kurucusu mütevellî olarak belirlenmiş olur. Mevcut bir mütevellînin görevden alınması veya vefat etmesi hâlinde hâkimin yeni bir mütevellî tayin etmesi gerekmekte olup hâkim bu görevi yerine getirmekten imtina edemez. Bu gerekliliğin sebebi, vakıf işlerinin sekteye uğramaması olarak açıklanmıştır (Berki 1940:200-201; Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 292-93).

İslam vakıf hukukunda mütevellî tayininin vakfın bağlayıcılığı ile de ilişkisi bulunmaktadır. Hanefi mezhebine göre vakfın bağlayıcı olabilmesi için kurucunun mütevellî tayin edip vakıf malı mütevellîye teslim ettikten sonra vakfını hâkime onaylatması gerekmektedir. Hâkimin onayından sonra Hanefi mezhebinde ittifakla vakıf bağlayıcı olur (İbn Âbidin 2003:528). Bununla birlikte mütevellî tayininin gerekli görülmediği bazı istisnai durumlar da bulunmaktadır. Umuma açık olan ve görüp gözetmeye fazla ihtiyaç duymayan mescit ve kabristan gibi yerlerin vakfının, mütevellî tayini olmadan da bağlayıcılık kazanacağı ifade edilmiştir (İbn Âbidin 2003:534). Vakfın geri dönülemez bir biçimde kurulabilmesi için gerekli olan bu şartlar, vakfın belirli bir organ etrafında örgütlenmesinin zorunluluğunu göstermektedir.

Günümüz vakıf hukuku ile mukayese edildiğinde mütevellînin, vakıfta zorunlu olan yönetim organına benzer bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Vakıfta mütevellî tayininin gerekli olması, yönetim organının bulunma zorunluluğuna işaret etmektedir. Bir mal topluluğu niteliğinde olan vakıfta, vakıf malın mütevellîye teslim edilme gerekliliği ise yönetim organının idare edeceği mal varlığının mevcudiyetine işaret etmektedir. Vakfın bağlayıcı olması için gerekli görülen hâkim onayı ise dışarıdan bir denetim veya murakabe organının varlığını göstermektedir. Dolayısıyla mütevellî tayini ile ilgili getirilen şartlar göz önüne alındığında, İslam vakıf hukukunda vakfın tüzel kişiliği açısından örgütlenme unsurunun mevcut olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Hukuk Tarafından Tanınma

Vakfın bir tüzel kişilik olarak hukuk tarafından tanındığının göstergesi, onun hak ve borçlara ehil olması, mülk edinebilmesi ve davada taraf olma salahiyetidir. Burada, hukuk tarafından müstakil bir varlık olarak tanınmaya işaret eden bu üç unsur, İslam vakıf hukuku açısından ayrı ayrı değerlendirilecektir.

İslam vakıf hukukuna göre vakfın gelir ve giderleri mütevellî tarafından idare edilir. Fıkıh eserlerinde vakfın alacaklı veya borçlu olduğu durumlara dair örnekler mevcuttur. Örneğin mütevellî vakfın alacağını borçlulardan tahsil etmek üzere vekil tayin etse, vekilin vakfın alacağını tahsil ve vakfa teslim etme konusundaki taksir ve ihmalden mütevellî sorumlu olmaz (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 329). Buna ilave olarak, vakıf malının tamire muhtaç hâle gelmesi durumunda vakıfta tamire yetecek kadar gelir bulunmaz ise mütevellînin vakıf adına borçlanma yetkisi vardır (İbn Âbidin 2003:657). Bu meselede asıl borçlanan taraf vakfın zimmetidir. Dolayısıyla mütevellînin kendi malından vakfa ait bir borcu ödeme yükümlülüğü yoktur. Bununla birlikte vakıf için borçlanmanın da mümkün olmadığı hâllerde mütevellînin şahsi malıyla vakıf mülkü tamir edebileceğine dair hükümler getirilm-

İştir. Bu durumda mütevellî vakfa borç vermiş sayılır ve vakfın geliri bulunduğu zaman alacağını tahsil eder. Alacağını tahsil edemeden vefat etti ise varislerinin alacağı tahsil etme yetkisi vardır (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 348).

Klasik dönemde vakıfların kendilerine ait mülklerinin olup olamayacağına dair inceleme, fıkıh eserlerinde tartışılan vakıf malın mülkiyeti konusu ile de irtibatlıdır. Klasik fıkıh eserlerinde “Allah’ın hakkı” veya “Allah’ın mülkü” gibi ifadeler sıkça kullanılmakta olup genel anlamda kamu maslahatını ilgilendiren hususlarla irtibatlı olarak zikredilmektedir. Vakfın amacının toplumun menfaatine olan bir hayır ciheti olması gerektiği hususu göz önüne alınarak, Hanefiler tarafından vakıf malın mülkiyetinin Allah’a – diğer bir deyişle kamuya – ait olacağı görüşü ifade edilmiştir (İbn Âbidin 2003). Bu bağlamda vakıf malın mülkiyetinin Allah’a ait olmasını, “vakfın tüzel kişiliğine aidiyet” olarak yorumlayan çağdaş araştırmacılar bulunmaktadır (Akgündüz 1996:168). Esasen fıkıh eserlerinde, vakfın mal sahibi olması ile ilgili daha açık ifadeler bulunmaktadır. Mütevellinin tasarruf yetkisinin ele alındığı bahislerde mütevellinin vakıf malını korumakla yükümlü olduğu, ihmal veya kusurunun bulunması hâlinde vakfın uğradığı zararı tazmin etmesi gerektiği belirtilmektedir (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 331).

Vakfın davada taraf olabilmesi mütevellisi aracılığıyla gerçekleşmekte olup mütevellî davada vakfı temsilen söz söyleme yetkisine sahiptir. Fıkıh eserlerinde vakfın davada taraf olması ile ilgili pek çok mesele zikredilmektedir. Örneğin mütevellî, vakıftan alacağı bulunduğu hâlde azledilmesi durumunda, sonraki mütevellî şahsında vakfı dava etme ve alacağının vakıf malından verilmesini talep etme hakkına sahiptir (Ömer Hilmi Efendi 2011, md. 339). Burada davacı konumunda olan eski mütevellinin sözü mahkemede dinlenir ve – delil getirmesi hâlinde – davayı kazanır. Bu meselede alacaklı olan eski mütevellîye ödenecek tutar vakıf mütevellisinin şahsi malından değil, vakıf malından ödenir. Söz konusu meselenin; vakfın alacaklı veya borçlu olabilmesi, mal varlığına sahip olması ve davada taraf olması hususlarının tamamına dair örnekler barındırdığı görülmektedir.

Konuya dair hükümler incelendiğinde, klasik dönem vakıflarının hukuk tarafından tanınma özelliğine sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Vakıflar mütevellileri aracılığıyla davada taraf olabilmekte, kendilerine ait gelirleri ile alacak ve borçları bulunmaktadır.

Vakfın Tüzel Kişiliği ile İlgili Ulaşılan Sonuçların Değerlendirilmesi

Klasik dönem vakıflarının tüzel kişilik kriterlerine sahip olup olmadığı hususundaki araştırmamız, vakıfların tüzel kişilik açısından belirli kriterlere sahip olduğunu net şekilde göstermektedir. Bu bağlamda daimî bir amaca özgülenme, hukuk tarafından tanınma ve örgütlenme unsurlarının klasik dönem vakıflarında mevcut olduğu söylenebilir. Buna karşılık bağımsız bir iradeye sahip olma kriteri, diğer kriterlere göre daha zayıf şekilde kendini göstermektedir. Bu durumun sebebi kanaatimizce İslam vakıf hukukunun, vakıf kurucusunun şartlarına sıkı sıkıya bağlılığı öngören hükümleridir. Klasik döneme ait bir diğer vakıf türü olan irsâdî vakıfların ise gerektiğinde iptal edilebilmeleri yahut şartlarının değiştirilebilmesine dair hükümler, devletin bu vakıflara müdahale alanını genişletmektedir. Dolayısıyla irsâdî vakıflarda; dar anlamda bağımsız irade ve sürekli amaç unsurlarının, daha genel anlamda da tüzel kişiliğin sahih vakıflara nispeten zayıf kaldığı söylenebilir.

Günümüz vakıflarında yönetim organı sıfatıyla mütevellinin iradesi, vakıf işlerinin yürütülmesinde klasik döneme nispeten daha etkindir. Klasik dönemde ise mütevellinin, vakıf kurucusunun şartlarına bağlı kalması gerektiği hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla hukuken, – istisnai bir durum ortaya çıkmadıkça – kurucunun belirlediği şartların dışına çıkılmaması gerekir. Bu mesele, vakıfların tüzel kişiliği açısından hayati öneme sahiptir. Hukukun vakıf kurucusuna tanıdığı bu geniş hareket serbestisini, dönemin sosyoekonomik şartları ile birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Söz konusu geniş yetkilerin vakıf kurma motivasyonunu artırmak ve vakıf yönetiminde etkinliği sağlamak gibi amaçlara matuf olduğu düşünülebilir.

İslam hukuku vakıf kurucusunun kararlarına öncelik vermiş olmakla birlikte, belirli durumlarda kanuna müdahale yetkisi tanımıştır. Bu durumlar, yukarıda da ifade edildiği gibi “şeriata uygunluk” ile “maslahat ve zaruret hâllerinin gözetilmesi” olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu husus, hukuki açıdan vakıf kurucusunun iradesini aşan belirli üst kriterlerin olduğunu göstermektedir. Söz konusu kriterlerin varlığı, bağımsız irade unsuru açısından da bir dereceye kadar tüzel kişilik özelliğinin mevcudiyetini ima etmektedir. Bununla birlikte klasik dönem vakıflarında bir tüzel kişilik özelliği olarak bağımsız irade unsurunun net bir şekilde mevcut olduğunu söylemek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim İslam hukukunda kanunun vakfa müdahale edebileceği hususlar, istisnai hâllerle sınırlı tutulmuştur.

Klasik dönem vakıflarının tüzel kişilik kriterleri kabul edilen daimî amaç, örgütlenme ve hukuk tarafından tanınma kriterlerini sağladıklarına dair kaynaklarda açık deliller bulunmaktadır. Allah’a yaklaşma amacı ve bunun sürekli olması, İslam vakıf hukuku eserlerinde vakfın kuruluşu için gerekli görülen şartların başında gelmektedir. Vakıfta mütevelli tayinine ve mütevellinin mevcudiyetinin gerekliliğine dair hükümler ise örgütlenme unsurunun klasik dönem vakıflarında mevcut olduğunun göstergesidir. Vakfın davada taraf olabilmesi, müstakil mal varlığına sahip olması ve haklar ile borçlara ehil olması da hukuk tarafından tanındığına işaret etmektedir. Bununla beraber, tüzel kişiliğin önemli bir kriteri olan bağımsız iradeye sahip olma unsuru, hukuki açıdan bakıldığında belirli istisnai durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple bağımsız irade unsurunun, klasik dönem vakıflarında diğer tüzel kişilik kriterleri kadar net şekilde görülemediği sonucuna ulaşılmıştır. Netice itibarıyla klasik dönem vakıflarının, tüzel kişilik kriterlerinin tamamını sağlayamamaları sebebiyle – bugünkü anlamda – bir tüzel kişiliğe sahip olmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte İslam hukukunda tüzel kişiliğin hiçbir şekilde tanınmadığı şeklindeki kesin yargılara da ihtiyatla yaklaşmak gerekir. Nitekim diğer üç kriterin mevcudiyeti ve bunlara dair hükümler, hukukçuların zihninde – kavramsal olarak net şekilde ifade etmeseler bile – bir tüzel kişilik düşüncesinin olduğunu ve vakıf hukuku açısından da tüzel kişiliğe çok yaklaştığını göstermektedir.

Vakıf Tüzel Kişiliğinin Sosyoekonomik Katkısı

Vakıf kurumunun içinde bulunduğu sosyal ve iktisadi ortam, vakıfların doğuşundan bugüne değişime uğramıştır. Konuyla ilgili araştırmayı tüm İslam tarihini kapsayacak şekilde genişletmek ise çalışmamızın hacmini aşacağından belirli bir dönemin örnek kabilinden alınması tercih edilmiştir. Günümüze yakınlığı ve konuya dair kaynakların yeterli derecede bulunması sebebiyle çalışmada Osmanlı dönemi üzerine odaklanılmıştır. Bu itibarla çalışmada Osmanlı tarihinin klasik ve klasik son-

rası dönem şeklinde dönemlere ayrılması⁴ baz alınmış ve vakıfların sosyoekonomik etkileri sadece klasik dönem çerçevesinde değerlendirilmiştir. Vakıflar bağlamında klasik sonrası dönemin, pek çok yeniliği beraberinde getiren Evkâf Nezâreti'nin 1826'da kuruluşu ile başladığı söylenebilir. Bu itibarla vakıfların sosyoekonomik etkilerine dair değerlendirme, Evkâf Nezâreti'nin kuruluşuna kadarki vakıflarla sınırlıdır.

Osmanlı vakıflarının tüzel kişiliklerinin sosyal ve ekonomik hayata etkisi incelenirken dikkat edilmesi gereken en önemli husus, o dönemin şartlarının günümüz sosyal ve ekonomik şartlarından tamamen farklı olduğunun göz önüne alınmasıdır. Modern öncesi dönemin devlet yapılanması, sosyal ve ekonomik hayatın değerlendirilmesinde baz alınan kriterler ve refah ölçütleri günümüz değerlerinden farklıdır. Bu sebeple çalışmada vakıfların tüzel kişilik bağlamında sosyal ve ekonomik etkinlikleri değerlendirilirken mümkün olduğu kadar dönemin toplumsal ve siyasi şartları göz önünde bulundurulacaktır. Dolayısıyla Osmanlı vakıflarının tüzel kişilik bağlamında sosyoekonomik etkinliklerine geçmeden önce klasik dönemin ana hatlarıyla ele alınması yerinde olacaktır.

Osmanlı Klasik Döneminde Vakıfların İçinde Bulunduğu Sosyal ve İktisadi Ortam

Klasik dönemde Osmanlı maliyesinin; merkez maliyesi, tımar sistemi ve vakıflar olmak üzere üçlü bir sacayağı üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bunlardan merkez maliyesi, merkezdeki askerî ve idari personelin maaşları ile iâşe masraflarını karşılamaktaydı. Tımar sisteminin gelirleri, taşradaki idari ve askerî harcamaları finanse etmek için kullanılıyordu. Hazinesin gider kalemleri arasında doğrudan yer almayan kamu hizmetleri ise vakıflar eliyle yürütülmüştür. Bu sayede merkezî hazineden nakit çıkışı olmadan kamu yatırım harcamaları gerçekleştirilebilmiştir (Atar 2020:127; Tabakoğlu 2016:237). Osmanlı Devleti'nin merkezden idare sorumluluğunu üstlendiği kalemlerin sınırlı olmasını, dönemin şartları ile izah etmek mümkündür. Ulaşımın maliyetli ve haberleşme imkânlarının sınırlı olduğu bir ortamda, devlet yerel birimlerdeki mal ve hizmet üretimini bizzat yapmamış, bunları kontrol etmekle yetinmiştir (Genç 2014).

Zirai, sınai ve ticari üretim birimlerinin faaliyetlerini denetleme mekanizmasını işleten devletin temel politikası, mümkün olduğunca hazineden nakit çıkışı olmadan üretim çarkını döndürmek ve halkın temel ihtiyaçlarını karşılamaktır. Bu bağlamda devlet, hazine gelirlerini mümkün olduğu ölçüde artırmayı veya – geliri artırmak mümkün değil ise – en azından masrafları azaltmayı hedeflemekteydi. Zirai üretim birimleri yerel olarak örgütlenmişlerdi ve ürünlerin dağıtımı, bölge halkından başlamak suretiyle kademeli bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Buna ilave olarak temel tüketim ürünlerinin piyasada mümkün olduğunca bol, ucuz ve kaliteli şekilde bulunmasını sağlamak, devletin güttüğü iktisadi politikalar arasında yer almaktadır. Mehmet Genç, bu iki temel politikayı sırasıyla “fiskalizm” ve “provizyonizm (iaşecilik)” olarak ifade etmektedir. Yazarın bu iki temel politikaya ilave ettiği bir üçüncü politika, geleneğe bağlılığın ilke olarak benimsenmesi anlamına gelebilecek “tradisyonalizm

4 Söz konusu dönemlendirme önerisi, Prof. Dr. Erol Özvar'a aittir. Özvar, XIX. yüzyılın yarısına kadar Osmanlı'nın kadim çizgilerini devam ettirmesi sebebiyle bu dönemi klasik dönem olarak; sonrasını ise – klasik dönemdeki hâkim zihniyet çerçevesinin yitirilmesi sebebiyle – klasik sonrası dönem olarak adlandırmaktadır. Bkz. Özvar, Erol. 1999. “Osmanlı Tarihini Dönemlendirme Meselesi ve Osmanlı Nasihat Literatürü”. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (7):135-51. Klasik sonrası dönemi XVIII. yüzyıl sonlarından başlatan araştırmacılar da mevcuttur. Bkz. Tabakoğlu, Ahmet. 2016. *Osmanlı Mâli Tarihi*. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları.

(gelenekçilik)”tir (Genç 2014:10-11). Söz konusu üç politikanın, Osmanlı klasik iktisadi sistemini tasvir etmede kullanılan anahtar kavramlar olduğu söylenebilir.

Yukarıda ifade edilen üç ilkenin yanında, araştırmacılar devletin üretim sektörleri üzerinde servet birikimini engelleyici politikasından da söz etmektedirler (Koyunoğlu 2014:55). Osmanlı Devleti’nin temel üretim sektörleri üzerindeki denetimi, çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. Zirai üretimde toprağın mülkiyetini elinde tutup tımar sistemi vasıtasıyla kullanım hakkını köylüye devrederek üretimde sürekliliği sağlamayı ve vergilerin toplanmasında maliyeti düşürmeyi başarmışlardır. Dolayısıyla toprağı işleyen ve vergisini veren halkın zirai üretim üzerinden herhangi bir birikim yapma ihtimali bulunmamaktaydı. Buna ilave olarak sınaî ve ticarî üretimde provizyonizm ilkesinin gereği olarak getirilen fiyat kontrolleri ve kâr oranları, esnaf ve tüccarın birikiminin son derece sınırlı kalmasında etkili olmuştur (Genç 2014:12-13). Zirai, sınaî ve ticarî üretimi gerçekleştiren reaya kesimi dışındaki yönetici kesimin – ki bu kesim devletten düzenli şekilde maaş almaktaydı – servet biriktirme ihtimali karşısında ise müsadere yöntemine başvurulmuş ve devletin, bu kesimden vefat edenlerin mal varlığına el koyma yetkisine sahip olduğu kabul edilmiştir (Öğün 2006). Mehmet Genç, müsadere usulünün ve bizzat devlet teşviki unsurunun, yönetici kesimden pek çok kimseyi vakıf – özellikle aile vakfı olarak düşünülebilir – kurmaya sevk ettiği yorumunu yapmaktadır (Genç 2014:14-15).

Osmanlı’da vakıf kurumu, klasik dönemde yukarıda anlatılan sosyal ve iktisadî şartlar çerçevesinde gelişim göstermiştir. Söz konusu ortamda vakıfların sosyal ve ekonomik açıdan hangi işlevleri gördüğü, güçlü ve zayıf yönleriyle tüzel kişilik özelliklerinin bu işlevlerin etkinliğine ne şekilde katkı sağladığı meselesi, vakıfların ekonomik etkinliği açısından önem arz etmektedir. Bu kısımda Osmanlı klasik dönemi vakıflarının sahip olduğu tüzel kişilik kriterleri, sosyal ve ekonomik etkileri açısından ele alınacaktır.

Osmanlı Klasik Döneminde Vakıf Tüzel Kişiliğinin Sosyal ve Ekonomik Alana Etkisi

Yukarıda ifade edildiği üzere, modern üniter devlet yapısına sahip olmayan Osmanlı devletinde altyapı, bayındırlık, eğitim ve sağlık hizmetlerine hazine bütçe ayrılmamıştır. Büyük meblağlar gerektiren söz konusu hizmetler, özel teşebbüs mahiyetinde olan vakıflar vasıtasıyla sağlanmıştır. Toplumdaki her bir kişiye hukukî açıdan vakıf kurabilme imkânı sağlanmış olup bu konuda bir kısıtlama bulunmamaktadır. Bu bağlamda yönetici kesimden reaya kadar toplumun her bir ferdi maddî gücü nispetinde vakıf tesis etmeye yönelmiştir. Bu yönelişte, vakfın kişinin ölümünden sonra da devam edecek bir hayır faaliyeti olduğu inancının da etkisi bulunmaktadır. Toplumun her bir ferdine hukukî açıdan vakıf kurma imkânı sağlanmış olmakla beraber, büyük yatırımlar gerektiren külliye ve imaret vakıfları gibi vakıfların daha ziyade askerî zümre mensupları veya bizzat sultanlar tarafından tesis edildiğini ifade etmekte yarar vardır. Bu kısımda söz konusu vakıfların sosyal ve ekonomik etkisi ele alınacaktır.

Osmanlı vakıflarının yerine getirdiği kamu hizmetleri arasında eğitim, önemli bir yer tutmaktaydı. Osmanlı’da eğitim hizmetleri, tamamen vakıflar eliyle yürütülmüştür. Sıbyan mekteplerinden üst düzey medreselere kadar eğitimin her kademesinde hizmet verecek kurumlar tesis edilmiş; bunların bakım ve onarımı, görevlilerin maaşları ve öğrencilerin (gıda ve barınma gibi) günlük ihtiyaçları için vakıf gelirlerinden tahsisatlar yapılmıştır (Kızılkaya 2017:48-49). Kaynakların verdiği bilgiye göre,

XIX. yüzyılda İstanbul'da beş yüzden fazla medrese bulunmaktadır (Kazıcı, 2014: 183, aktaran: Kızılkaya 2017:49).

Buna ilave olarak sağlık alanındaki hizmetler de vakıflar aracılığıyla yürütülmüştür. Çeşitli büyüklükteki hastane ve şifahaneler, dönemin şartları açısından bakıldığında kişilerin tedavi olabilecekleri yegâne kurumlar olma özelliğini göstermektedir. Bu kurumlarda çalışanların maaşlarının ödenmesi ve bakım-onarım faaliyetlerine yönelik harcamalar da vakıf gelirlerinden temin edilmiştir. Ayrıca ilgili kurumların, tıp eğitimi veren birer fakülte özelliği göstermeleri hasebiyle eğitim alanına da katkı sağladıkları görülmektedir (Kızılkaya 2017:49).

Osmanlı vakıfları, günümüzdeki belediyeçilik hizmetini de sağlamak suretiyle şehirlerin daha bayındır hâle gelmesine katkı sağlamışlardır. Nitekim o dönemde devlet, şehir düzenlemesi ve altyapı hizmetleri için bütçe ayırmamaktaydı. Kaynakların verdiği bilgiye göre Osmanlı şehirlerinde belediye teşkilatı, 1856 yılında tesis edilmiştir (Kızılkaya 2017:49). Bu tarihe kadar şehir halkının ihtiyaç duyduğu köprü, çeşme, kanal ve sebil gibi yapıların tesisi ve devamlılığının sağlanması, vakıflar sayesinde mümkün olmuştur (Kızılkaya 2017:49-50).

Osmanlı devleti klasik döneminde vakıfların, önemli sosyal güvenlik hizmetlerini yerine getirdikleri görülmektedir. Ağır işlerde çalışanlara yaşlandıkları zaman belirli bir miktar maaş tahsis edilmesi ile yetim ve dulların iâşesinin sağlanmasına yönelik vakıflar bu kapsamda zikredilebilir. Ayrıca köylerde tesis edilen avarız vakıfları ile hastaların tedavisi, kimsesiz çocukların bakımı ve yoksul kişilerin cenazelerinin kaldırılması gibi önemli sosyal hizmetler yürütülmüştür (Kızılkaya 2017:44-45; Koyunoğlu 2014:62).

Klasik dönemde Osmanlı vakıflarının din, dil ve ırk ayrımı gözetmeksizin toplumun tüm fertlerine hizmet götürmek amacıyla kurulmuş olması, kaynaklarda vakıfların sosyal çatışmayı önleyici rolünün göstergesi olarak kabul edilmektedir. Ayrıca başkasının ihtiyaçlarını giderme düşüncesiyle girişimde bulunan insanların, toplumun diğer fertleriyle sosyal ilişki içine girdiği ve böylece toplumun farklı kesimleri arasında sosyal bir kaynaşma ve bütünleşmenin sağlandığı ifade edilmiştir. Diğer yandan vakıflar vasıtasıyla yardım alan kişiler açısından bakıldığında ise vakfın, kişinin içinde bulunduğu topluma duyduğu bağlılığı artırıcı ve yabancılaşmayı önleyici bir işlev gördüğü söylenebilir (Ertem 2011:36-39).

Söz konusu kamu hizmetlerinin Osmanlı'nın klasik döneminde toplumun hangi kesimi tarafından sağlandığı meselesi de konumuz açısından önemli bir husustur. Burada konuyla ilgili klasik döneme ait birkaç örnekle yetinilecektir. Kaynakların verdiği bilgiye göre 17. yüzyılda vakıf kurucularının toplamda %1'lik bir kısmı reayaya mensuptur. Bunların da tamamı şehirlerde oturan esnaf ve tüccardan olup çiftçiler vakıf kurucuları arasında yer almamaktadır. Yönetici kadrosunu oluşturan askeriye'nin vakıf kurucuları arasındaki oranı ise o dönemde %99'dur (Yüksel 1990:52). Aynı araştırmayı 18. yüzyıl ile ilgili olarak yapan Yediyıldız ise ilgili dönemde vakıf kurucularının %10'luk bir kesiminin reayaya mensup olduğunu söylemekte ve bu durumu reayanın maddi gücünün nispeten zayıflığına bağlamaktadır (Yediyıldız 1982a:155).

Klasik dönemde sosyal ve ekonomik alanda etkili olan vakıfların, genel anlamda sultan ve diğer devlet adamlarının kurdukları vakıflar olduğu görülmektedir. Sultan ve devlet ricalinin kurucusu olduğu vakıfların büyüklüklerine dair kaynaklarda yer alan rakamsal veriler (Şensoy 2016) dikkate alındığında, söz konusu vakıfların hatırı sayılır miktarda gelire sahip olduğu ve gelirleri nispetinde de sosyal

faida yarattıkları dikkat çekmektedir. 18. yüzyılda İstanbul imarethanelerinde her gün toplam otuz bin kişinin yemek yiyebiliyor oluşu (Kuban 1968:68, aktaran: Şensoy 2016:46) o dönemde vakıfların ekonomik gücü ve sosyal etkisi hakkında bir fikir vermektedir.

İlgili dönemde büyük meblağların vakfa tahsis edilebilmesi, vakıflara ait müstakil gelirlerin bulunması ile mümkün olabilmektedir. Böylece gelir kaynakları bir kişinin mülkiyetinden çıkmakta ve bir anlamda kamu mülkiyetine girmektedir. Bu sayede söz konusu kamu hizmetlerinin kesintiye uğramadan ve kişilerin keyfi tasarruflarına bağlı kalmaksızın yürütülmesi temin edilmiştir. Buna ilave olarak pek çok gider kaleminin vakıftan karşılanması, bir kişinin şahsi mülkü yerine bir tüzel kişiliğin giderlerinden karşılanması anlamına gelmektedir. Bu unsurlar süreklilik özelliği ile birlikte düşünüldüğünde, vakıfların toplumsal faydasını tek seferlik yardım şeklinde değil, kurucunun ömrünü de aşan sürekli bir ekonomik ve finansal akışın sağlanması şeklinde değerlendirmek daha isabetlidir.

Osmanlı vakıfları, günümüzde belediye ve kamu hizmeti kapsamında sayılan çeşitli faaliyetleri yüzyıllar boyunca aralıksız yürütmüşlerdir. Bu bağlamda, günümüzde idari ve mali özerkliğe sahip belediye teşkilatları yahut doğrudan devlet tarafından yürütülen eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve altyapı alanındaki hizmetlerin vakıflar eliyle düzgün bir şekilde yürütülmesi, Osmanlı vakıflarının tüzel kişilik anlamında sahip oldukları belirli özellikler sayesinde mümkün olabilmektedir. Söz konusu hizmetlerin kesintisiz bir şekilde sürdürülebilmesi vakfa ait müstakil gelirler ile belirli gider kalemlerinin, bu gelirlerin kendisi için özgülendiği bir amacın ve mütevelliden oluşan bir yönetim organının bulunmasıyla sağlanabilmektedir.

Ekonomik etkisi açısından ele alındığında, Osmanlı klasik dönem vakıflarının imparatorluğun gayri safi milli hasılasını oluşturan üç büyük sektörden biri olduğu görülmektedir. Nitekim kaynaklar 16, 17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı ekonomisinin en az %15'inin vakıf sektörünün elinde olduğunu ifade etmektedir (Şensoy 2016:43-45).

Klasik dönemde Osmanlı vakıflarının, gelir dağılımı ve istihdam gibi modern ekonomilerin gündemini teşkil eden konulara yönelik olumlu etkisinin bulunduğu görülmektedir. Vakıfların gelir dağılımına etkisi, zenginden alıp ihtiyaç sahibine vermek şeklinde değil, ihtiyaç sahiplerinin refahını artırmak şeklinde kendini göstermektedir. Bu sayede alt gelir grubuna mensup kişilerin de toplumsal kaynaklardan yararlanması temin edilmiş ve bireyler arasında kıskançlık, husumet gibi duyguların yerleşmesi – bir dereceye kadar – önlenebilmiştir. Ayrıca birincil gelir dağılımını büyük ölçüde etkileyen eğitim alanında fertlere önemli bir fırsat eşitliği sağlanmıştır (Ertem 2011:44; Kızılkaya 2017:45; Şensoy 2016:57). Vakıf malının daimi amaca özgülünmüş olması, vakıf müessesesini belirli kişilere tek seferliğine yapılan ayni ya da nakdi yardımdan daha etkili kılmaktadır. Nitekim daimi bir amaca özgülünmüş kaynaklar – iyi yönetildiklerinde – on yıllar, hatta yüzyıllar boyu belirli kesimlerin ihtiyacını karşılamakta ve toplum refahının yükselmesinde kalıcı bir etki göstermektedirler. Bu itibarla vakıfları salt hayır kurumları gibi tasavvur etmek yerine kendilerine has özelliklerini dikkate alarak değerlendirmek yerinde olacaktır.

Vakıfların ekonomik hayata olumlu katkılarından biri de, toplumda istihdamı artırıcı etkide bulunmalarıdır. Vakıfların gerek – müderrislik, hamamcılık, aşçılık gibi – vakfın kendisi için kurulduğu amaç ile ilgili olan görevlerde, gerekse – mütevellilik, tahsildarlık ve nâzırlık gibi – bizzat vakıf işlerinin yürütülmesinden kaynaklanan görevlerde pek çok iş alanının açılmasına katkı sağladıkları görülmektedir (Kızılkaya 2017:46). Ayrıca işlevlerini kaybetmeye yüz tutan vakıfları canlandırıp devamlılığını

sağlamaya yönelik olarak kurulan vakıflar, mevcut istihdam alanlarının hayatiyetini sürdürmesinde önemli rol oynamışlardır (Koyunoğlu 2014:57). İstihdam yaratma ve mevcut iş alanlarının devamlılığını sağlama işlevinin, vakfın hukuk tarafından tanınma ve kendine mahsus bir bütçeye sahip olma özellikleri ile desteklendiği söylenebilir. Nitekim vakfın kendine ait bir gelirin (gallesinin) bulunması sayesinde istihdam edilenlerin ücretleri ödenebilmiştir.

İstihdam artırıcı etkiye ilave olarak vakıfların, toplumda ücretlerin belirlenmesinde ve istikrar kazanmasında da etkili oldukları görülmektedir. Düzenli maaş ödemeleri yanında – tamirat gibi işler için çalıştırılan – inşaat ustalarına yapılan ödemeler, ilgili alanlarda emsal ücretlerin belirlenmesinde vakıfların rolünün yadsınamayacağını göstermektedir. Vakıf görevlilerinin ücretlerinin belirlenmesinde yetkili olan vakıf kurucularının, para değerinin düşmesi veya artmasına bağlı olarak ücretlerin yeniden ayarlanmasını vakfiyelerde şart koştukları görülmektedir. Ayrıca vakıflardan yapılan aylık veya yıllık düzenli maaş ödemeleri, ücretlerin istikrara kavuşmasına olumlu katkı sağlamıştır. Klasik dönemde vakıfların genel anlamda ücretleri düzenli ödedikleri, bütçenin sıkıntıya düşmesi gibi istisnai hâllerde ücret ödemelerinde aksamalar yaşandığı görülmektedir (Koyunoğlu 2014:57-59).

Osmanlı klasik döneminde vakıfların, finansal alana da katkı sağladıkları görülmektedir. Finansal anlamda ekonomiye etki eden en önemli vakıf türü, para vakıflarıdır. Belirli miktarda nakdin sürekli bir amaca özgülenmesiyle oluşturulan para vakıflarının, finansal istikrarı sağlayıcı etkisi bulunmaktadır. Para vakıflarında uygulanan kâr oranlarının önceden belirlenebildiği ve – devlet politikasının da etkisiyle – uzun dönemde değişmeden kaldığı görülmektedir. Borçlanma maliyetinin uzun dönemde önemli bir değişikliğe uğramadan kalması, finansal istikrar açısından son derece önemli bir husustur. Ayrıca nakit sıkışıklığı durumunda servet transferinin sağlanmasında para vakıfları önemli rol oynamıştır. Buna ilave olarak para vakıfları sayesinde tüketici fiyatları endeksinde (enflasyonda) büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Fiyat seviyelerinde fazla oynaklığın olmaması reel borçlanma maliyetinin de stabil kalmasını sağlamıştır (Bulut ve Korkut 2016). Buna ilave olarak para vakıflarının, kredi kullanımının arttığı ve kredi ihtiyacının şiddetli şekilde kendini gösterdiği bir iktisadi ortamda (Şensoy 2016:49) devreye girmeleri, vakıfların ekonomik ve finansal hayata esneklik sağlayan kurumlar olduğunu göstermektedir.

Osmanlı klasik dönem vakıflarının ekonomik hayata katkısının en önemli yönlerinden biri, kamu hizmetlerinin etkin ve devamlı şekilde yürütülmesinde oynadıkları rolde görülmektedir. Toplumda hayati öneme sahip olan altyapı hizmetleri ve belediye görevleri vakıflar tarafından yürütülmekteydi. Bu bağlamda vakıflar, devlet bütçesindeki dalgalanmaların etkisinden korunmalarını sağlamak ve ilgili faaliyetlerin aksamasını önlemek amacıyla müstakil bir bütçe ve yönetim organına sahip yapılanmalar şeklinde örgütlenmişlerdir. Buna ilave olarak vakıf bünyesinde kurulan geniş çaplı tesislerin bakım ve onarımının yapılması da ciddi bir yatırım gerektirmekteydi. Büyük vakıflarda vakfın fiziki ve mali devamlılığı, kendisine sürekli bir gelir tahsis edilmesi suretiyle yine vakıf bünyesinden temin edilmiştir (Genç 2014:15).

Yükli miktarda sermaye gerektiren yatırımların vakıflar aracılığıyla yapılabilmesi, bizzat sultanların yahut kendilerine mirî arazi tahsisatı yapılan devlet görevlilerinin vakıf kurması yoluyla gerçekleşmiştir. Nitekim kaynaklar, söz konusu büyük vakıfların gelir kaynakları arasında tarım işletmeleri ve arazilerin önemli bir yer tuttuğuna, sultan ve valide sultanların bu kabilden olan pek çok akarı vakıflarına gelir kaynağı olarak tahsis ettiğine dair rakamsal veriler sunmaktadır (Şensoy 2016:47). Bu bağlamda

Mehmet Genç (2014:15) devletin vakıf kurmak şartıyla nüfuzlu kişilere yaptığı tahsisattan bahsetmektedir. Yazar, devlet tarafından tüm bu yatırımların vakıflara – diğer bir deyişle – özel şahıslara emanet edilmesinin, söz konusu hizmetlerde etkinliği ve motivasyonu artırmak amacına matuf olduğunu ifade etmektedir. Zira Osmanlı yöneticileri, bu tür yatırımların devlet tarafından yapılmasının verimsizliğe yol açacağını bilmekteydiler. Söz konusu hizmetlerin hakkıyla yerine getirilebilmesi, vakıfların devlet yönetiminden – belli noktaya kadar – bağımsız şekilde örgütlenmesi (tüzel kişilik özellikleri) sayesinde mümkün olabilmıştır (Genç 2014). Bu yorumlar birlikte değerlendirildiğinde, vakıf kurucularına karar alma noktasında geniş yetkiler tanınmasının, vakıf kurma motivasyonunun artırılması amacına yönelik olduğu sonucuna ulaşılabilir.

Kaynaklarda vakıf kurucularına karar alma noktasında tanınan geniş yetkilerin bazı olumsuz sonuçlarından da bahsedilmektedir. Bu bağlamda gündeme gelebilecek en önemli husus, aile vakıfları meselesidir. İster reayadan ister devlet ricalinden olsun, vakıf kurucuları zaman zaman vakfın gelirlerini tamamen yahut kısmen kendi aile üyelerine tahsis etme yoluna gitmişlerdir. Bu durumun XVIII. yüzyıldaki görünüşünü ele alan Bahaeddin Yediyıldız (1982b:9) mirî araziden kendilerine mülk tahsis edilen devlet adamlarının, kurdukları vakıflarda aile üyelerine gelir kaynağı sağlayacak hükümler belirlediklerini ifade etmektedir. Ayrıca söz konusu durumun, yönetici kesimden olanların, sultandan vakıflaştırma amaçlı arazi tahsisi talebinde bulunmalarına vesile olduğunu belirtmektedir (Yediyıldız 1982b:9). Burada sözü edilen durumun XVIII. yüzyıla ait olduğu unutulmamalıdır. Buna ilave olarak Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır vakıf tesis edilirken toplumun öncelikli ihtiyaç ve amaçlarının göz önünde bulundurulması gerektiğini, bununla birlikte kendi dönemi açısından söz konusu hususlara dikkat edilmemesi sebebiyle gerekli veya gereksiz çeşitli amaçlarla vakıf kurulduğunu ifade etmektedir (Çilingir 2015:41).

Osmanlı klasik döneminde vakıfların, toplumda önemli sosyal ve ekonomik işlevler gördükleri müşahade edilmektedir. Sosyal güvenliğin ve bütünleşmenin tesis edilmesinde ve çeşitli kamu ve belediyeçilik hizmetlerinin dikkate değer bir süre boyunca aralıksız şekilde sağlanmasında vakıfların tüzel kişilik özelliklerinin genel anlamda olumlu bir etkisinin olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim daimî bir amaç, bu amaca özgülenmiş gelir-giderleri ve yönetim organlarıyla vakıflar, uzun bir süre boyunca otonom yapılarını sürdürmüşlerdir. Söz konusu otonominin, hazineden para çıkışı olmadan kamu hizmetlerinin sağlanması gibi önemli bir işlevi icra ettiği görülmektedir. Bununla birlikte – vakfın bağımsız iradesini gölgeleyen – kurucunun şartlarına riayet kaidesinin, zaman zaman ekonomik etkinlik açısından bazı olumsuz gelişmelere yol açtığı görülmektedir. Söz konusu gelişmelerin, genel anlamda vakıfların sosyal etkinliklerinin nispeten zayıfladığı (Yediyıldız 1982b:13) XVIII. yüzyıla tekabül etmesi dikkat çekicidir.

Yukarıda ifade edildiği üzere Osmanlı klasik döneminde vakıf kurucularının çoğunlukla sultanlar ve yetkili devlet adamları oldukları görülmektedir. Büyük meblağlar gerektiren yatırımların, dönemin politikası gereği ancak devlet ricali tarafından yapılmasının mümkün olduğu söylenebilir. Yönetici kesimin kurduğu vakıfların çoğunlukta olması, devletin servet birikimi ve müsadere ile ilgili genel politikasının ve bu kişilerin vakıf tesis etmek suretiyle aynı zamanda siyasi meşruiyet kazanma isteklerinin bir sonucu olarak da değerlendirilebilir.

Sosyoekonomik Katkı ile İlgili Ulaşılan Sonuçların Değerlendirilmesi

Vakıf kurumu, Osmanlı Devleti özelinde asırlar boyu varlığını sürdürmüş ve birçok kamu hizmetini kesintisiz yerine getirmiş önemli bir kurumdur. Osmanlı klasik dönemi ele alındığında bugün bizzat devlet eliyle devam ettirilen eğitim, sağlık, altyapı ve bayındırlık gibi pek çok alandaki kamu hizmetinin merkezî bütçeden para ayrılmaksızın vakıflar tarafından sağlandığı görülmektedir. Vakıflar eliyle yürütülen bu önemli hizmetler, büyük yatırımlar gerektirmektedir. Klasik dönemdeki vakıfların büyük bir kısmının yönetici kesime ait olması, söz konusu yatırımların yapılabilme imkânını açıklamaktadır. Nitekim devlet adamlarının özel mülklerini vakıflaştırma konusundaki eğilimleri ve hazineden yapılan tahsisler vakıf gelirlerinin söz konusu hizmetleri yürütebilecek miktara ulaşmasını sağlamıştır.

Netice itibarıyla vakıf tüzel kişiliğinin sosyoekonomik etkisi dönemin şartları çerçevesinde ele alındığında, Timur Kuran gibi konuya eleştirel yaklaşan araştırmacıların görüşlerinin daha temkinli şekilde değerlendirilmesi gerektiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim konu daha yakından irdelendiğinde Osmanlı toplumunda sınai üretimi gerçekleştirecek sermaye birikimine sahip bir zümrenin oluşmamasının, vakıfların tüzel kişilik eksikliğinden kaynaklanan bir durum olmadığı görülmektedir. Bu hususun belli başlı sebepleri bulunmaktadır. Öncelikle vakıflar, mahiyetleri itibarıyla kâr amacı güden kuruluşlar olmayıp sermayenin sosyal bir fayda yaratmak üzere tahsisinden ibarettir. Burada yapılan tahsislerin kaynakları muattal bıraktığı ve sermaye akışını engellediği iddiası da tartışmaya açıktır. Nitekim İslam vakıf hukuku hükümleri göz önüne alındığında hukuki açıdan vakfın menfaati ve devamlılığının öncelendiği, bu konuda kurucunun şartlarına da muhalefet edilebileceği görülmektedir. Dolayısıyla belli bir amaca tahsis edilen kaynakların mümkün olduğunca faal hâlde kalmasına dikkat edilmiştir. Vakfa tahsis edilen kaynaklar – tahsis edildiği amaç doğrultusunda – toplumun belli kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılayarak sosyal bir fayda ortaya çıkarmışlardır. Diğer yandan söz konusu hizmetlerin hazineden doğrudan para çıkışı olmadan yürütülmesini sağlamak suretiyle de ekonomik bir fayda yaratmışlardır. Yine para vakıfları sayesinde önemli ölçüde sermaye akışının sağlandığı görülmektedir. Vakıfların söz konusu sosyal, ekonomik ve finansal etkilerini uzun bir dönem boyunca kesintisiz şekilde devam ettirebilmeleri, onların tüzel kişiliğe yakın özellikleri sayesinde mümkün olabilmiştir.

Tüzel kişiliği zedeleyici bir unsur olarak ifade edilebilecek kurucunun şartları meselesinin, zaman zaman kaynakların etkinsiz şekilde değerlendirilmesine yol açtığı söylenebilir. Bununla birlikte toplumsal yapının bütününe bakıldığında kurucunun şartlarının, sermaye birikiminin sağlanamamasında ve Osmanlı'nın ekonomik açıdan geri kalmasında önemli bir etkisinin olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Kanaatimizce Osmanlı'da kapitalist üretim modeline Avrupa ülkeleri ile eş zamanlı olarak geçilememesi meselesi, daha geniş şekilde ele alınması gereken kapsamlı bir konudur.

Sonuç

Çalışma neticesinde, İslam hukuku hükümleri uyarınca tesis edilmiş vakıfların tüzel kişilik özelliklerini büyük oranda bünyelerinde barındırdıkları tespit edilmiştir. Günümüz medeni hukuku esas alınarak belirlenmiş olan tüzel kişilik özelliklerinden sürekli amaç, örgütlenme ve hukuk tarafından tanınma unsurlarının İslamî vakıflarda bulunduğu görülmektedir. Nitekim İslam vakıf hukukundaki

mütevellinin gerekliliğine dair kaideler örgütlenme unsurunun; vakfın amacının belirli ve ebedi olması ile ilgili gereklilikler ise sürekli amaç unsurunun mevcudiyetini göstermektedir. Vakfın kendine ait mal varlığı ile gelir ve giderlerinin olması, hak ve borçlara ehil olması ve davada taraf olabilmekle ilgili ise onun hukuk tarafından tanındığının göstergesidir. Bununla birlikte temel bir tüzel kişilik özelliği olarak kabul edilen iradi bağımsızlık unsurunun, vakıflarda diğer unsurlara nispeten daha zayıf kaldığı görülmektedir. Bu çıkarımın dayanağı, İslam vakıf hukukundaki vakıf kurucusuna geniş yetkiler tanıyan hükümlerdir. Osmanlı devleti özelinde düşünüldüğünde söz konusu yetkilerin, vakıf kurucularının zaman zaman kendi yakın çevresine ayrıcalık tanınması yahut gerekli olmayan amaçlar için vakıf kurması gibi olumsuz durumlara yol açtığı görülmektedir. Burada zikredilen durumlardan ilki sosyal, ikincisi ekonomik bir olumsuzluk olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte söz konusu olumsuz durumların, ekonominin genelini etkileyebilecek derecede ciddi bir boyuta ulaşmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla kurucunun şartlarının meydana getirdiği olumsuzluğun, diğer tüzel kişilik özelliklerinin temin ettiği sosyal ve ekonomik etkinlik yanında nispeten cüz'î kaldığını ifade etmek mümkündür.

Vakfın amacı ve işleyişi ile ilgili vakıf kurucusu tarafından belirlenen şartların dışına çıkılmamasına yönelik hükümler, vakıf tüzel kişiliğindeki iradi bağımsızlık unsurunu zayıflatıcı niteliktedir. Bununla beraber vakfın hiçbir şekilde iradi bağımsızlığının olmadığını söylemek de sağlıklı bir yaklaşım değildir. Nitekim zaruri hâllerin ve vakfın maslahatının gerektirmesi durumunda vakıf kurucusunun şartlarının dışına çıkabileceğini belirten hükümler, vakfın belirli oranda iradi bağımsızlığa sahip olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan diğer üç tüzel kişilik özelliğinin Osmanlı ekonomisinde kamu hizmetlerinin yürütülmesinde etkinliği ve sürekliliği temin ettiği, aynı zamanda sosyal dayanışma ve kaynaşmayı sağladığı söylenebilir. Genel bir ifadeyle söylemek gerekirse İslam vakıf hukukunda tüzel kişiliğin tüm unsurlarıyla tam olarak mevcut olduğunu söylemek mümkün değilse de vakıfların işleyişi itibarıyla tüzel kişiliğe çok yaklaşıldığı rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde vakıflar, tımar sistemi ve merkez hazinesi ile birlikte düşünüldüğünde ekonomik sistemi ayakta tutan sacayağının üç temel unsurundan biridir. Bu itibarla vakıfların sağlık, eğitim, bayındırlık ve altyapı hizmetlerinin yürütülmesinde yadsınamayacak derecede önemli bir rol üstlendikleri görülmektedir. Toplum içerisinde söz konusu hizmetler tamamıyla vakıflar eliyle yürütülmüştür. Ayrıca para vakıfları, finansal kriz dönemlerinde rahatlatıcı etki sağlayarak ekonomi çarkının dönmesi hususunda önemli rol oynamışlardır. Vakıflardaki tüzel kişilik unsurlarının, toplumun sosyal ve ekonomik etkinliğine genel anlamda olumlu katkısının bulunduğu görülmektedir. Müstakil bir örgütlenmeye, gelir-gidere ve sürekli amaca sahip olan vakıflar, hazine-den para çıkışı olmaksızın büyük çaplı kamu hizmetlerinin yürütülmesini temin etmişlerdir. Vakıflara tanınan bu otonominin kamu hizmetlerinin yürütülmesinde sürekliliği sağlamak ve işleyişte etkinliği artırmak amacına matuf olduğu söylenebilir.

Osmanlı devletinde vakıfların tüzel kişilik özelliklerinin, devletin güçlü bir konumda olduğu klasik dönemde ekonomiye olumlu katkısının bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu noktada tam bir tüzel kişilik vasfının ortaya çıkmasını engelleyen tek unsurun, vakıf kurucusuna tanınan geniş yetkiler olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu yetkilerin insanları vakfa teşvik etme ve yönetimde etkinliği sağlama gibi olumlu yönlerinin yanında; maddi açıdan kendi çevresini kayırmaya yönelme gibi olumsuz tarafları da bulunmaktadır. Bununla birlikte bu yetkilerin, Osmanlı vakıf sistemini ekonomik açıdan etkinsiz kılmada gözle görülür bir tesirinin olduğunu söylemek mümkün değildir.

Kaynakça

- Akgündüz, A. (1996). *İslam hukuku ve Osmanlı tatbikatında vakıf müessesesi*. (2. Baskı). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.
- Akkuş, Y. (2019). Osmanlı vakıflarının tüzel kişiliği var mıydı? *İnsan ve İnsan* 6(19),9-31. doi: 10.29224/insanveinsan.446622.
- Aslan, Y. (2010). Türk hukukunda tüzel kişilerin ceza sorumluluğu. *Ankara Barosu Dergisi* (2),233-46.
- Atar, A. (2020). *Şeyhülislam fetvaları ışığında Osmanlı'da iktisadi hayat*. (1. Baskı). İstanbul: Albaraka Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1962). Osmanlı İmparatorluğu'nda imaret sitelerinin kuruluş ve işleyişi tarzına dair araştırmalar. *İktisat Fakültesi Mecmuası* 23(1-2), 239-296.
- Berki, A. H. (1940). *Vakıflar*. İstanbul: Cihan Kütüphanesi.
- Bulut, M. ve Korkut, C. (2016). Finansal istikrar ve para vakıfları etkisi: Rumeli para vakıfları örnekleri. *İslam Ekonomisi ve Finans Dergisi (İEFD)* 2(1),55-76.
- Çizakça, M. (2018). Waqf and reforming the higher education. *Higher Education Forum*. Geliş tarihi 04 Mart 2021, https://www.academia.edu/35870638/Waqf_And_Reforming_The_Higher_Education.
- Çırak, H. H. (2001). *İslam hukukunda hükmi şahsiyet (tüzel kişilik)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çilingir, H. (2015). Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın gözüyle Osmanlı son dönemi vakıf meseleleri. *İnsan ve Toplum* 5(9),33-54.
- Ergün, Ö. (2009). *Medeni hukuk tüzel kişilerinin ehliyet durumu*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ertem, A. (2011). Osmanlıdan günümüze vakıflar. *Vakıflar Dergisi* (36),25-66.
- Genç, M. (2014). Klasik Osmanlı sosyal-iktisadi sistemi ve vakıflar. *Vakıflar Dergisi* (42)9-18.
- Güneş Ceylan, S. (2004). Roma hukukunun günümüz hukuk düzenlerine etkisi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 8 (2).
- Güvel, A. Ö. (2020). Roma hukukunda tüzel kişiler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 69(2),483-99. doi: 10.33629/auhfd.848662.
- Hatemi, H. (1997). Vakıf kurumuna hukuk tarihi açısından genel bir bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 55(4),111-28.
- Helvacı, S. ve Erlüle, F. (2016). *Medeni hukuk*. (4. Baskı). İstanbul: Legal Yayıncılık.
- İbn Âbidin, M. E. (2003). *Reddü'l-muhtâr*. C. 6. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb.
- Kaya, M. Y. (2011). Ömer Hilmi Efendi ve *ithâfu'l-ahlâf fı ahkâmi'l-evkâf* isimli eseri". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kayabaş, E. (2017). Tüzel kişi kavramının tarihsel gelişimi- I*. *İstanbul Hukuk Mecmuası*, 75,515-29.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da vakıf medeniyeti*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Kızılkaya, E. (2017). XIX. yüzyıl Osmanlı vakıf müesseselerinin dönüşümü ve kamu hizmetlerinin yürütülmesinde vakıfların toplumsal hayattaki rolü: Kütahya İli örneği. Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Koyunoğlu, H. (2014). Osmanlı vakıflarının iktisadi faaliyetleri ve etkileri. *Osmanlı vakıflarının iktisadi faaliyetleri ve etkileri içinde* (51-63). Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Köprülü, F. (1983). *İslam ve Türk hukuk tarihi araştırmaları ve vakıf müessesesi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köse, M. (1998). İslam hukuku ve modern hukuka göre tüzel kişilik. *Ekev Akademi Dergisi* 1(2),221-30.
- Kuban, D. (1968). Anadolu-Türk şehri, tarihi gelişimi, sosyal ve fiziki özellikleri üzerine bazı gelişmeler. *Vakıflar Dergisi* 7, 53-73.
- Kuntoğlu, Ö. F. (2011). *Kamu tüzel kişiliği*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kuran, T. (2001). The provision of public goods under Islamic law: Origins, impact, and limitations of the waqf system. *Law & Society Review* 35,841-98. doi: 10.2307/3185418.
- Küçük, E. (2005). *Roma hukukunda Augustus zamanına kadar derneklerin hukuki durumu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Levent, A. (2018). Kurumlar ve iktisadi gelişme: Timur Kuran'ın İslam ekonomisi yaklaşımının metodolojik analizi". *Journal of Humanity and Society (İnsan & Toplum Dergisi)* 9,1-22. doi: 10.12658/M0288.
- Makdisi, G. (1981). *The rise of colleges*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Öğün, T. (2006). Müsâdere. *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (32,67-68).
- Özvar, E. (1999). Osmanlı tarihini dönemlendirme meselesi ve Osmanlı nasihat literatürü. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* (7),135-51.
- Schacht, J. (1982). *An introduction to Islamic law*. United St.: Oxford University Press.
- Şensoy, F. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların ekonomik boyutları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* (10),41-63.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mâlî tarihi*. (1. Baskı). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşkın, Â.. (1991). Tüzel kişilerin kişilik haklarının korunması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 42(1-4),201-218.
- TMK. 2001. *Türk Medeni Kanunu*. C. 4721.
- Trablusî, B. (2012). *el-İs'âf fi ahkâmî'l-evkâf*. Cidde: Câmîatü'l-Melik Abdülaziz Merkezü'n-Neşr el-İlmî.

- Yazır, M. H. (2020). *Osmanlı vakıf hukukuna giriş: Ahkâm-ı Evkâf*. Haz. Hamdi Çilingir. (1. Baskı). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.
- Yediyıldız, B. (1982a). Türk vakıf kurucularının sosyal tabakalaşmadaki yeri 1700-1800. *Osmanlı Araştırmaları* 03(03),143-64.
- Yediyıldız, B. (1982b). Vakıf müessesesinin XVIII. asır Türk toplumundaki rolü. *Vakıflar Dergisi* (14),1-27.
- Yüksel, H. (1990). *Osmanlı sosyal ve ekonomik hayatında vakıfların rolü üzerine bir araştırma*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zahraa, M. (1995). Legal personality in Islamic law. *Arab Law Quarterly* 10(3),193-206. doi: 10.1163/157302595X00120.

Aziz Mahmud Hüdayi Mah. Türbe Kapısı sok. No:13 Üsküdar İstanbul

ikam.org.tr

bilgi@ikam.org.tr

ikamorgtr

ikamorgtr